

Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları

Fatih BOZKURT*

Giriş

Ölen kişinin ve mirasçılarının kimlik bilgileri, tereke sahibinin vârislerine terk ettiği her türlü menkul ve gayrimenkul mal varlığının ayrıntılı dökümü, tereke-den yapılmış çeşitli masraf ve harcamaları, kalan metrûkâtın mirasçılar arasında İslâm miras hukukuna göre taksimini içeren tereke defterleri, Osmanlı tarihi için zengin bir kaynak koleksiyonu meydana getirmektedir. Tereke defterleri ve miras paylaşımına ilişkin belgeler esasen müstakil bir kaynak grubu olarak tavsif edilemez. Kadı sicilleri, mahkeme tutanakları, yaygın olarak şer'îyye sicilleri adı verilen Osmanlı mahkemelerinde görülen davaların ve kadılıkça tanzim edilen çok çeşitli evrakın toplandığı sicillerde yer alan kayıtların bir kısmını teşkil eder.¹

Tereke ve muhallefât kavramları, ölen kişilerin mal varlığını ifade etmek üzere birbirinin yerine kullanılabilen kavramlardır. *Muhallefât*, *metrûkât*, *tereke* sözcükleri için son dönem Osmanlı lügatlerine başvurulduğunda da bu kelimelerin ölen kişinin geride bıraktığı eşya ve emvâli ifade eden eş anlamlı kelimeler olarak tarif edildiği görülür. Osmanlı döneminde kişilerin mal dökümü yaygın olarak iki şekilde çıkarılmaktaydı. Muhtevaları bakımından benzer yönleri bulunmakla ve konunun uzmanı olmayanlarca karıştırılması kuvvetle muhtemel olmakla beraber,

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü.

1 Nüfusu fazla olmayan, dolayısıyla iş yükü az olan kaza kadılıklarının başta olmak üzere çoğu Osmanlı şehrine ait sicillerde tereke defterleri diğer belge türleriyle karışık halde bulunmaktadır. Mevleviyet statüsündeki yüksek dereceli kadılıklarda ise, örneğin başkent İstanbul'da, tereke defterleri ve diğer miras evrakı müstakil siciller olarak karşımıza çıkmaktadır. Dikkat çekici bir diğer önemli husus ise, başkent İstanbul gibi büyük şehir kadılıklarında sadece miras işlerine bakmak üzere *kassâmlık* adı verilen *nâ'iblik* statüsünde mahkemelerin tesis edilmiş olduğudur. Konu hakkında bkz. Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 104 vd.

bu tür dokümanların hazırlanmasında birbirinden tamamen farklı süreç, yöntem ve işlemler söz konusuydu. Bunlardan ilki, İslâm hukuku çerçevesinde Osmanlıların miras konusunda gerçekleştirdikleri uygulamaları içeren kayıtlardı. İkincisi ise, şer'î hukukla alakası bulunmayan daha çok idarî bir tasarruf olarak değerlendirilebilecek müsâdere işleminin sonucunda tanzim edilmiş kayıtlardı. Sayıca diğeriyle kıyaslanmayacak kadar büyük bir yekûna sahip olan miras paylaşımına ilişkin defterler kadı sicillerinde bulunurken, malları devlet tarafından müsâdere edilmiş devlet görevlilerine ait defterler ise Osmanlı merkez maliye bürokrasinin evrakları arasında yer almaktadır.² Müsâdere ve miras uygulamalarının açık farklılığına, ayrıca iki defter grubunun gerek muhteva gerekse diplomatik özellikleri bakımından benzerliklerinin belli bir düzeyde kalmasına rağmen, araştırmacılar bu durumu genellikle göz ardı etmişlerdir. Bu yaklaşım birbirinden bağımsız iki defter koleksiyonu arasında sınırın büyük ölçüde yitirilmesine, ilgili kaynakların adlandırılmasında ve kavramların kullanımında belirsizliğe/karışıklığa neden olmuştur.

Osmanlı dönemi tereke defterlerini ve bu defterler üzerine yapılmış akademik çalışmaları konu edinen bu makalede,³ *Tereke Defteri* kavramı bilinçli bir tercihi yansıtmaktadır. İslâm miras hukukunun tatbik edildiği Osmanlı mahkemelerinde hukukî bir işlem çerçevesinde kaleme alınmış, metrukâtın tafsilatlı dökümü de dâhil olmak üzere tereke sahibi, vârisleri ve terekeyle ilgili diğer hususlar hakkında kıymetli bilgiler içeren mahkeme kayıtlarına karşılık gelen kavram, diğer taraftan müsâdere uygulamasına ait *muhallefât*⁴ evrakının farklı bir kaynak koleksiyonu

2 Müsâdere sürecinde tutulmuş kayıtlar, Bâb-ı Defteri'nin Başmuhasebe Kalemi'nin alt birimlerinden olan Muhallefât Halifesi evrakını (D.BŞM.MHF.) meydana getirmektedir. Büronun defter sayısı 1.381 olup, erken tarihlerden başlayıp müsâderenin kaldırıldığı 1838 yılına kadar uzanan dönemi kapsamaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, İstanbul, 2000, s. 146). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ayrıca Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver tasniflerinde de çok sayıda *muhallefât defteri* bulunmaktadır. Bunlardan başka, örnekleri az olmakla beraber muhallefât defterlerine kadı sicillerinde de rastlanılabilmektedir. Ancak, bu kayıtların miras hukuku ve kadının adli sorumluluğu çerçevesinde kaleme alınmış evraklar olmadığı belirtilmelidir. Müsâdere sürecinde zaman zaman görevlendirilebilen kadıların söz konusu idarî görevinin gereği olarak tuttuğu, düzenli olmayan ve sayıca küçük bir evrak grubu olarak değerlendirilmelidir.

3 Tereke ve muhallefât defterleri iki farklı defter serisi olmasına rağmen araştırmacılar tarafından benzer/ortak konuları ele aldıklarında başvurdukları, benzer amaçla kullandıkları arşiv kaynakları olmuşlardır. Her ne kadar muhallefât defterlerine dayalı çalışma sayısı az olsa da, servet, zenginlik, maddi kültür, tüketim, yaşam tarzı, ilişki ağları vb. temalı ortak incelemeler söz konusudur. Bundan dolayı gerek literatür değerlendirmesinde gerekse bibliyografya kısmında muhallefât kayıtlarına dayalı incelemelere de yer verilmiştir.

4 Yavuz Cezar'ın makalesi, kelimenin tam anlamıyla "muhallefât" defterleri üzerine yapılmış öncü çalışmadır: "Bir Âyanın Muhallefâtı, Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Musadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Bellekten*, 1977, c. 41, sy. 161, s. 41-78. Cezar, makalesinde 1808 tarihli Kör İsmailoğlu Hüseyin'e ait muhallefât evrakı çerçevesinde gerek XIX. yüzyılın ilk yıllarında müsâdere uygulamasına ilişkin gerekse tipik olduğunu düşündüğü bir ayana ➤

teşkil ettiği de dolaylı olarak ifade etmiş oluyor. Kavramlara ilişkin bu tercihin önemli bir dayanağı, kadı sicillerinde ilgili defterlerin tanımlanmasında *tereke* sözcüğünün zamanla yaygınlaşmış olmasıdır. XVIII. yüzyıla ait başkent mahkemelerinin sicillerinde miras dökümlerini ifade etmek üzere tereke defteri tabiri yerleşik bir kullanım özelliği kazanmıştır.⁵ Öte yandan malları devlet tarafından zapt edilen devlet görevlisi veya servet sahibi kişilerin kayıtlarını tutan Osmanlı kâtiplerinin *muhallefât* terimini tercih etmiş olmaları da anlamlı bulunmuştur.⁶

ait muhallefât defterindeki verilere ilişkin tespit ve değerlendirmelerine yer vermiştir. Seksenli, özellikle doksanlı yıllar Türkiye’de “tereke” çalışmalarının rağbet gördüğü yıllar olacaktır; ancak aynı tarihlerde “muhallefât” kayıtları fazla ilgi görmemiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde ise, özellikle son 10 yıl içinde, çok sayıda tarihçi, ayan, paşa, vali, mutasarrıf gibi varlık ve statü sahibi seçkin Osmanlılara ait muhallefât defterlerine dayalı incelemelerini kaleme alacaktır: İsmail E. Erünsal, “Şehid Ali Paşa’nın İstanbul’da Kurduğu Kütüphane ve Müsâdere Edilen Kitapları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi: Belge, Bilgi, Kütüphane Araştırmaları*, 1987, sy. 1, s. 79-90; Saim Savaş, “Sivas Valisi Dağıstani Ali Paşa’nın Muhallefâtı: XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Sosyal Hayatına Dâir Önemli Bir Belge”, *TTK Belgeler*, 1993, c. 15, sy. 19, s. 249-292; İsmail Kıvrım, “Kilis ve A’zaz Voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefâtı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2008, sy. 24, s. 147-174; Faruk Söylemez, “Malatya Mutasarrıfı Rışvanzâde Ömer Paşa’nın Muhallefâtı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2010, sy. 27, s. 165-194; Cahit Telci, “Muhassılın Serveti: Aydın Muhassıl Abdülbaki Paşa’nın 25 Temmuz 1697 (6 Muharrem 1109) Tarihli Muhallefâtı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2011, c. 26, sy. 2, s. 551-576; Murat Yıldız, “Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa’nın Muhallefâtı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2012, sy. 26, s. 67-106; Tahir Sevinç, “Seyyit Fethi Efendi’nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefâtının Müsâderesi (1728-1746)”, *History Studies*, 2012, c. 4, sy. 4, s. 347-372; a.mlf., “Şam Valisi Emirü’l-Hac Süleyman Paşa’nın Muhallefâtı (1743-1744)”, *Belleten*, 2013, c. 77, sy. 279, s. 467-522. Muhallefât defterleri hakkında ayrıca bkz. Cahit Telci, “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefât ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2007, c. 22, sy. 2, s. 145-166. Telci, makalesinde müsâdere uygulamasını, çoğunluğu XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olan çeşitli müsâdere örneklerinden hareketle incelemektedir. Müsâdere nedenleri, süreçte rol alan görevliler, muhallefâtın zaptı ve tahriri, karşılaşılan sorunlar, tutulan defterler, yazarın müsâdere uygulamasını bir süreç olarak ele aldığı çalışmada, üzerinde durduğu konulardır. Müsâdere uygulamasını konu edinen bir diğer çalışma için bkz. Mehmet Karataş, “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsâdere Uygulamaları”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2006, sy. 19, s. 219-237.

- 5 Erken dönem sicillerinde muhallefât tabiri çok daha yaygın olarak kullanılırken zamanla, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, tereke kavramı mahkeme personelinin söz konusu kayıtları ifade etmek üzere daha sık tercih ettiği, hemen hemen standart bir terim özelliği kazanmıştır. Kadı sicillerinde tereke defteri yerine sadece defter (çoğulu defâtir) ya da kassâm defteri ifadeleri de kullanılmıştır. Vurgulanması gereken husus ise XVIII. yüzyıla gelindiğinde en azından başkent mahkemelerinin kayıtlarında, miras hukukuyla alakalı belgelerde muhallefât kavramının neredeyse hiç geçmiyor olmasıdır. Diğer taraftan, müsâderelerin yoğunlaştığı aynı yüzyılda *muhallefât / muhallefât defteri* terimleri ise, mallarına devletçe el konulan kişilerin kayıtlarını ifade etmek için benzer bir yaygın kullanım niteliğine sahip olacaktır.
- 6 Cezar, müsâdere sürecinde hazırlanan evraki kendi içinde *muhallefât kayıtları* ve *muhallefât defteri* olarak tasnif etmektedir. Ayrıca yazar, muhallefât kavramı ve söz konusu müsâdere evraki için tanım ve tariflere de yer vermektedir. Bkz. Cezar, a.g.m., s. 41.

Kavramsal düzeyde kesin bir ayrıştırmanın geniş Osmanlı coğrafyasında dönemsel olarak aynı/yakın tarihlerde gerçekleşmiş olduğunu varsayamayız. İstanbul örneğindeki tespit ve bulguların gerek erken dönemler için gerekse diğer Osmanlı şehirlerindeki mahkemeler için ne kadar geçerli olabileceği sorusu ancak yeni çalışmalarla açıklığa kavuşturulabilir.⁷ Şimdilik Osmanlı başkentinde çeşitli kurumlarda görev yapan kâtipler arasında ilgili tabirlerin kullanımına ilişkin zamanla belirgin ve anlamlı bir kavramsal farkındalığın oluştuğunu, daha da önemlisi müsâdere ve miras uygulamalarını birbirinden tefrik etmemizi sağlayacak terminolojinin günümüz araştırmacıları ve okuyucuları için faydalı olacağını vurgulamakla yetinelim.

I. Kassâmlık Kurumu ve Miras Kayıtları

Mirasın paylaşımı tarih boyunca bireyler arasında çekişmenin yaşanmasına müsait bir konu olmuştur. Ölen kişinin geride bıraktığı mal varlığının akıbetini düzenleyen kurallar bütünü olarak tanımlanabilecek miras hukuku, hukuk sistemlerinin önemli bir sahasını teşkil etmiştir. Osmanlılar başlangıcından itibaren imparatorluğun sonuna değin diğer alanlarda olduğu gibi miras konusunda da İslam hukukunu tatbik etmişlerdir. Fıkıh kitaplarında *ilm-i ferâiz* başlığı ile yer alan hukuk normları Osmanlı mahkemelerinin miras meselesinde referans aldığı kurallar bütününe meydana getirmiştir. İslam miras hukuku Cumhuriyet'in ilk yıllarında da uygulanmaya devam etmiştir. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu örneğinde hazırlanan Türk Medeni Kanunu ile bu alanda köklü bir değişikliğe gidilmiş olmakla beraber toplum hayatında geleneksel uygulamaların varlığını bir süre daha belli ölçüde devam ettirdiğini düşünebiliriz.

Miras konusunda Osmanlı uygulaması zengin bir arşiv koleksiyonu ortaya çıkarmıştır. Tereke defterleri başta olmak üzere, mahkemeye intikal etmiş miras paylaşımına ilişkin çok sayıda ve çeşitteki belgeler, bir taraftan kadı sicillerindeki evrak zenginliğini arttırmakta diğer taraftan ise miras hukuku alanında Osmanlı tecrübesini etraflıca yansıtmaktadır. Her ölüm ve miras taksiminin

7 XIX. yüzyılın başlarına ait Karahisâr-ı Sâhib (Afyon) sicillerinden vereceğimiz örnek, taşra mahkemelerinde bu dönemde tereke/muhallefât kavramlarının kullanımına dair fikir verebilir. 560 numaralı sicilde, miras hukukuna göre tanzim edilmiş mal dökümleri ile birlikte kadı sicillerinde örnekleri nadiren görülen ayan veya eşraftan olup malları devletçe zaptedilmiş kişilerin mal dökümleri de (bazı örneklerde bu defterlerin birer suretlerinin kadı sicillerine kaydedilmesinin nedeni olarak malların zaptıyla ilgili süreçte kadınların da zaman zaman bir idareci olarak görevlendirmelerini düşünebiliriz) yer almaktadır. Müsâdere çerçevesinde hazırlanmış mal dökümlerini gösteren defterler için *muhallefât defteri* (Afyon Şer'iyye Sicilleri, no. 560, vr. 2a-4b, 34b-35a) tabiri kullanılırken, aynı sicildeki miras dokümanları için *tereke defteri* (Afyon Şer'iyye Sicilleri, no. 560, vr. 10b-11a, 18b, 24b) tabirinin kullanılması dikkat çekmektedir. Bu sicilde kayıtlı ayandan Molla-zâde Hacı Ahmed Ağa'ya ait muhallefât defterine dayalı bir çalışma için bkz. Mehmet Güneş, "Karahisâr-ı Sâhib A'yânı Molla-zâde Hacı Ahmed Ağa'ya Ait Bir Tereke Defteri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, c. 8, sy. 2, s. 65-91.

kendine özgü şartları olmakla beraber, birçok terekenin tesviye sürecinde benzer davalar görülüp, tutanakları tanzim ediliyordu. Miras konusunda ihtisas mahkemeleri olarak tanımlanabilecek kassâmlıkların sicilleri tetkik edildiğinde; verâset iddialarından nafaka tayinlerine, şahısların hayattayken yaptığı vasiyetlerden ölümden sonra varlığı ispat edilen vasiyetlere, şahsî mülklerin satışlarından vakıf mülklerin ferâğı (tasarruf hakkının devri) için alınan izinsizlere, tereke sahibinin borcunun ya da alacağının kanıtlanmasından mirasçıların terekeden paylarını aldıklarını gösteren kabz hüccetlerine, varislerin kendilerini temsil etmek üzere atadıkları vekillerden mahkeme tarafından tayin edilen vasîlere, terekenin bir kısmının saklandığı suçlamasından sulh ve ibrâ kayıtlarına kadar çok sayıda ve farklı içerikte tutanakların var olduğu görülür. Günümüze ulaşmış Osmanlı dönemine ait söz konusu şer'î senetlerin kaynak değeri bakımından önemine rağmen mevcut tereke çalışmalarında bu zengin koleksiyondan yeterince istifade edilmemiştir. Bundan dolayı mevcut literatürü ifade etmek üzere *“tereke çalışmaları”* değil de *“tereke defteri çalışmaları”* tanımlaması tercih edilse yeridir. Miras kayıtlarına bu tarz yaklaşım, yani tereke defterleriyle sınırlı kalan yaklaşım, çoğu örnekte nispeten uzun bir süreci, bu süreçte görülen çeşitli dava ve uygulamaları içeren Osmanlı tecrübesinin yeterince anlaşılmasına veya eksik/yanlış değerlendirilmesine yol açabilmektedir. Vurgulanması gereken bir diğer önemli nokta ise, mahkeme görevlilerinin üstlendikleri miras (davalarını) paylaşımını sonuçlandırdıklarında kaleme aldıkları ve konuyla alakalı en kapsamlı tutanak olarak tarif edebileceğimiz tereke defterlerinin gerek kaynak değerinin anlaşılmasında gerekse içerdiği verilerin nasıl okunması gerektiği hususunda kadı sicillerindeki diğer miras kayıtlarına başvurmanın son derece faydalı olacaktır.

Tereke defterleri ve diğer miras dokümanları kadı sicillerinde dağınık veya toplu halde bulunabilmektedir. Buldukları kazada hâkim, noter, idareci olarak görev yapan Osmanlı kadılarının görev ve sorumluluk alanları oldukça geniştir. Sicillerin muhtevası kadıların zikredilen alanlardaki uygulamalarını aksettirmektedir. Esasen küçük kaza teşkilatlarında, iş yükünün azlığına bağlı olarak belge sayısı ve çeşidi de az olduğundan miras kayıtları yaygın olarak diğer mahkeme evraklarıyla karışık halde bulunmaktadır. Daha büyük bir kadılık söz konusu olduğunda, belli türdeki (örneğin miras hukukuna ilişkin) kayıtların sayıca çoğalmasıyla müstakil yahut çoğunlukla benzer mahkeme tutanaklarının toplandığı siciller ortaya çıkabilmektedir. İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehir kadılıklarında ise görev alanı miras hukukuyla sınırlı kassâmlık mahkemeleri oluşturulmuştur. Kassâmlık mahkemeleri, reaya ve askerî statüsündeki Osmanlıların miras meselelerine bakmak üzere beledi ve askerî kassâmlık adıyla ikiye ayrılırdı. Askerî kassâmlar kazasker adına, beledi kassâmlar ise buldukları kazanın kadısı adına görev yaparlardı. Meselâ İstanbul'da (sur içi) vefat etmiş reaya kesiminin terekeleri İstanbul Kadılığı'na

bağlı Beledî Kassâmlık (Mülga Beledî Mahkemesi), yönetici sınıfında yer alanları ise Rumeli Kazaskerliği'ne bağlı Askerî Kassâmlık (Kismet-i Askeriye Mahkemesi) sicillerinde yer almaktadır.⁸ Kassâmlık sicilleri tetkik edildiğinde, kayıtların sadece miras davalarına ilişkin ve yukarıda zikredilmiş çeşitlilikte belgelerden oluştuğu görülür. İmparatorluk genelinde miras hukuku alanında en önde gelen kurum olan Kismet-i Askeriye Mahkemesi'ne ait sicillerin dikkat çeken bir diğer önemli özelliği, kuruma ait zengin evrakın muhtevası bakımından kendi içinde belli bir düzene göre tasnif edilerek ayrı seriler halinde toplanmış olduğudur. Defâtir, hücec, i'lâmât, idânât, vasî, nafaka gibi isimlerle tesmiye olunmuş siciller mahkeme belgelerinin nasıl sınıflandırıldığı ve hangi tür kayıtların ne kadar tescil edildiği hakkında da kanaat oluşturmaktadır.⁹

Kassâmlık sicillerindeki kayıtların bir bölümü, dava konusu olmuş ve kâdının hükmüyle sonuca bağlanmış meselelere dâirdir. Büyük çoğunluğu ise, kadının kazaî vasfının yanı sıra tescil, teftiş, denetim, beytülmalın ve hak sahiplerinin korunması gibi idarî vazifelerinin gereği kaleme alınmış mirasa ilişkin belgelerdir. Olağan bir tereke taksim süreci, konunun mahkemeye intikal etmesiyle başlayıp kelimenin tam anlamıyla meselenin nihayete erdirilmesine kadar geçen zamanı kapsamaktadır. Bu süreçte mirasla ilgili gündeme gelen davalar görülmüş, çok sayıda ve çeşitte işlem gerçekleştirilmiş olurdu. Tereke

8 Sur içinde yaşayan askerî statüsünde olmayan Müslüman ve gayrimüslim terekelerin tahrîr ve taksimi İstanbul kadısının sorumluluk alanında iken, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu durumun değiştiği görülmektedir. Bu dönemde çoğunluğu gayrimüslim İstanbullulara ait terekeler ile bazı esnaf kollarına mensup kişilerin terekeleri Beledî Kassâm'ın sicillerindeki terekelerin büyük çoğunluğunu teşkil edecektir. Aynı dönemde sur içinde yaşayan ve askerî kimliği bulunmayan Müslüman ahalinin miras dokümanları ise, Kismet-i Askeriye Mahkemesi'nin sicillerinde yer alacaktır. Kismet-i Askeriye Mahkemesi'nin görev sahasına İstanbul dışında bilâd-ı selâse tabir edilen Üsküdar, Eyüp ve Galata kadılıklarının sınırları içinde yaşayan askerî zümrenin miras meseleleri de dâhil idi.

9 Hicri 1231-1233 senelerine (1815-1818) ait 1000-1034 numaralı otuz beş sicil defâtir-i şer'iyeye sicili (defâtir sicili), hücec-i şer'iyeye sicili (hücec sicili), i'lâmât-ı şer'iyeye sicili (i'lâmât sicili), idânât-ı şer'iyeye sicili (hücec-i idânât/idânât sicili), vasî ve nafaka sicili isimlerini taşıyordu. Bu dönemde bir yıla ortalama on-on beş sicilin düştüğü mahkemede, otuz beş sicilin on sekizi defâtir, yedisi idânât, altısı hücec, ikisi i'lâmât ve ikisi vasî ve nafaka sicilinden oluşuyordu. Defâtir sicilleri, iki tür defterden meydana geliyordu: tereke ve muhasebe defterleri. Sayısı tereke defterlerine göre az olan muhasebe defterleri, yetimlerden ve mallarının idaresinden sorumlu olan vasîlerin mahkemeye ibrâz ettikleri, yetimler için yapılan masrafların ve yetim malının işletilmesinden hâsil olan gelirlerin dökümünü içermektedir. Tereke defterlerinin çoğu da varis olan yetimlerden ötürü kayda girmiştir. Vasî ve nafaka tayinlerine dâir belgelerin bulunduğu kassâmlık sicilleri ise, yetimler için atanan vasîlerin kimlikleri ile yetimin zarurî ihtiyaçları için belirlenmiş nafaka miktarları hakkında bilgi vermektedir. Sistem içinde yetimlerin önemi ve ağırlığı tekrar-be-tekerrar görülmektedir; idânât başlıklı siciller, mâl-ı eytâmın (yetim paralarının) borç verilerek işletilmesiyle alâkalı kaleme alınan belgelerden ibarettir. İdâne (borç verme) hüccetlerinde yetimin, vasînin ve borç alan kişinin kimler olduğu, borcun miktarı, vadesi ve anapara dışında yetime ödenecek artı tutar da belirtilmektedir.

Defterleri ise ancak bu adli ve idari süreç tamamlandığında kaleme alınır. Bu bilgilerden de kolayca anlaşılacağı üzere tek bir miras paylaşımı dahi kayda değer bir zaman, mesai ve personel gerektirmektedir.¹⁰

II. Tarih Kaynağı Olarak Tereke Defterleri

Tereke defterleri içerdiği verilerin niteliğinden dolayı özellikle son dönemde Osmanlı tarihi araştırmalarının önemli kaynak grubu arasında yerini almıştır. Tereke çalışmalarının başlangıcı ve bu alandaki yayınların artışı, Osmanlı tarihçiliğinin yaşadığı süreçlerle doğrudan ilgili olmuştur. Siyasî ve askerî tarih çalışmalarının egemen olduğu Osmanlı tarih araştırmalarında sosyal tarih, ekonomi tarih, kültür tarihi, şehir tarihi, hukuk tarihi vb. başlıklar altında toplanabilecek incelemeler yaklaşık olarak XX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren okuyucularıyla buluşmaya başlayacaktır. Yeni çalışma sahalarının ortaya çıkışı Osmanlı tarihçiliğinde yeni kaynakların keşfiyle de yakından alakalıdır. Bu kaynaklar arasında şüphesiz *Şer'iyeye Sicilleri* seçkin bir konuma sahiptir. 1930'lu yıllardan itibaren başlayan ve yeni bir kaynağı tanı(t)ma yaklaşımının hâkim olduğu çalışmalarda sicillerin kaynak değerine, Osmanlı tarih araştırmalarında önemine dikkat çekilmiştir. Osmanlı başkentinde tutulmuş devlet kayıtlarının göster(e)mediği alanlara ışık tutan, sıradan insanları, şehrin sokaklarını, gündelik olayları tarihçinin, dolayısıyla tarihin konuları arasına katan kadı sicilleri Osmanlı tarih yazıcılığının son elli yılında büyük bir paya sahip olmuştur değerlendirmesi yapılabilir.¹¹

Şer'iyeye sicillerindeki belge türlerinden birini meydana getiren tereke defterlerini ele alan çalışmaların kronolojik olarak sicil çalışmalarından sonra gelmesi tabiidir. Halil İnalçık'ın 1953-1954'te yayımladığı "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları" başlıklı makalesi, tereke defterlerini konu edinen ilk çalışma özelliğini haizdir. İnalçık, "*iktisadî içtimaî tarihimiz bakımından birinci derecede mühim kaynaklar*" olarak tanımladığı tereke defterlerinin muhtevasına yer vermiş; servet, fiyat, ticaret, sosyal tarih alanlarındaki araştırmalar

10 Kassâm efendi ve onun emrinde çalışan kâtip, mukayyit ve muhızrlar mahkemenin esas personel kadrosunu oluşturur. Osmanlı dönemi miras mahkemelerinin personel kadrosu, kurumun kendisi gibi hakkında yeterince araştırma ve bilgi sahibi olmadığımız bir alandır. Meselâ; bu mahkemelerin reisi (kadısı) konumundaki *kassâm efendi* basit bir şer'i memur olarak düşünülür. Kassâmın emrinde çalışan kassâm kâtiplerinin (kısmet/tereki kâtipleri) görevleri ile kassâmın kendi görev alanı karıştırılır. Kâtiplerin yaptığı işler, bizzat kassâm(lar)ın yerine getirdiği görevler gibi kabul edilir. Konu hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988, s. 21 vd; Said Öztürk, "Kassâm", *DİA*, c. 24, s. 579-582; Bozkurt, a.g.t., s. 109 vd.

11 Şer'iyeye Sicilleri üzerine yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların değerlendirilmesi için bkz. Yunus Uğur, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyeye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2003, c. 1, sy. 1, s. 305-344; Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. 3, sy. 5, s. 187-213.

için önemine dikkat çemiş; erken dönem Bursa sicillerinden seçtiği örnek terekeler üzerinden yeni bir kaynak serisinin tanıtımını yapmıştır.¹²

En erken tarihli kayıtları içeren Bursa sicillerini başlangıç noktası kabul edersek, Osmanlı dönemi tereke defterleri XV. yüzyılın ortalarından başlayarak imparatorluğun sonuna kadar uzanan yaklaşık beş asırlık uzun bir döneme kaynaklık etmektedir. Bu alandaki öncü çalışmalar erken tarihli terekelere odaklanmış olsa da sonraki çalışmalar XVIII. ve XIX. yüzyılları da kapsayacak şekilde bir açılım göstermiştir. Dönemsel olduğu kadar, kadı sicilleri günümüze ulaşmış her bir Osmanlı şehrine ait nispeten yeterli sayıdaki tereke defterinin mevcut olmasından ötürü, bu kayıtların geniş Osmanlı coğrafyasını temsil etme kabiliyetine sahip olduğu da belirtilmelidir. Tereke defterlerinin vurgulanması gereken en önemli özelliği ise, haklarında bilgi ve belge bulmakta zorlandığımız Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerine (örneğin köylüler, kadınlar, sıradan insanlar) ait kayıtları da önemli sayıda içeren sicil koleksiyonu olmasıdır. Herhangi bir şehrin farklı toplumsal katmanlardan sakinlerini tereke defterleri kadar nispeten eşit temsil edebilecek kaynak serisi fazla değildir. Gayrimüslim-Müslüman, kadın-erkek, fakir-zengin, reaya-askerî¹³ ayrımının, terekelerinin tescil edilmesi söz konusu olduğunda belirgin bir farklılaşmaya dönüşmediği anlaşılmaktadır.¹⁴ Dönemsel

12 Halil İnalcık, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimaî Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1953-1954, c. 15, sy. 1-4, s. 51-75.

13 Askerî (yönetici) sınıf kavramı seyfiye, ilmiye ve kalemiye olarak sınıflandırılabilen yönetici kesimi kapsar. Siyaseten katle ve mallarının müsadere edilmesine açık olan yönetici sınıf mensuplarının (seyfiye / ehl-i örf / ümerâ), özellikle serveti ve statüsü yüksek olanlarının, tereke defterlerinin kadı sicillerinde bulunma ihtimali çok düşüktür. Şer'îyye sicillerindeki askerî sınıf terekelerinin büyük çoğunluğunun ulema zümresinden kişilere ait olduğu belirtilmelidir.

14 Tereke çalışmalarının önemli kısmı tekil örnekleri (bu örnekler neredeyse tamamen statü, servet sahibi kesimden oluşmaktadır) içerdiği, örneklem sayısı fazla olanların ise çoğunlukla araştırmacının seçimine dayandığı, daha da önemlisi "kimlerin tereke kaydı tutuluyordu" sorusuna ölçülebilir, güvenilir, kullanışlı veriler ile yanıt vermeyi amaçlayan incelemeler olmadığı için konu hakkında mevcut literatürde yaygın olarak tekrarlanan görüş ve açıklamaları dikkatli değerlendirmek gerekmektedir. Statü, cinsiyet, zenginlik, din gibi Osmanlı toplumunda farklı çevreleri tanımlayan kimliklere göre, meselâ askerî sınıfın reayaya, varlıklı olanların fakirlere, erkeklerin kadınlara nazaran, terekelerinin kayda geçirilmesi bakımından farklılık olduğunu iddia eden araştırmalar vardır. Miras paylaşımının mahkemelerce tescil edilmesinde, diğer bir ifadeyle tereke defterlerinin tanziminde, miras anlaşmazlığı, varislerin başvurusu, beytülmalın hissesi, alacaklıların talebi, kadınların hukuk mücadelesi gibi hususlar da araştırmacılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Bkz. Ö. Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, 1966, c. 3, sy. 5-6, s. 2; Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995, s. 26; Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Aynatâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 117; Meropi Anastasiadou, *Selanik 1830-1912 (Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri)*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001, s. 188; Cenk Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri (Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, s. 257.

ve bölgesel farklılıklar söz konusu olabilir,¹⁵ ancak en azından Bursa, Edirne, İstanbul şehirlerinde XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tutulmuş kayıtlar bağlamında tereke defterlerinin toplumun her kesimini yeteri düzeyde yansıtan örneklerden oluştuğu ifade edilmelidir.

Kaynak olarak tereke defterlerine Osmanlı toplumunu bu denli güçlü temsil etme imkânı veren durum, Osmanlılar'ın miras uygulamaları çerçevesinde açıklanabilir. Osmanlılar'ın *mûcib-i tahrîr* addettikleri, ilgili tarafların talebi olmaksızın mahkemeye gelmesi zorunlu miras paylaşımının kayda geçirilmesine dayalı uygulamaya imparatorluğun erken dönemlerinden itibaren hassasiyet gösterilmiştir. Tahrîri mûcib terekeler, basitçe toplumun himayeye muhtaç kesimlerinin haklarını korumayı öngören kanunun tatbikatı ile tutulmuş tereke defterleri olarak tanımlanabilir. Mirasçılar arasında küçük yaşta çocuklar başta olmak üzere reşit olmayan kişilerin bulunduğu terekeler ile gâib tabir edilen farklı şehirde mukim mirasçıların bulunduğu terekeler bu grupta yer alır. 1785-1875 dönemi İstanbul terekeleri üzerine yapılan incelemede, kayıtlı terekelerin yaklaşık % 60'ının belgelerde sağır/sagire olarak belirtilen küçük yaşta mirasçıların varlığından dolayı tutulduğu, mevcut kayıtların % 70'i aşan kısmının ise zorunlu olarak mahkemeye gelen tahrîri mûcib terekelerden oluştuğu tespit edilmiştir.¹⁶ Yeni tespit ve bulgular, ölen kişinin kadın ya da erkek, Müslüman yahut gayrimüslim, varlıklı veya fakir olmasının tereke defterinin tutulmasıyla doğrudan ilgisinin olmadığını göstermektedir. Geride küçük yaşta mirasçısını bırakarak vefat etmiş toplumsal kimlik ve statüleri farklı Osmanlıların tereke defterleri kadı sicillerinde yerlerini alıyordu. Ortalama insan ömrünün günümüzle kıyaslanmayacak derecede kısa olduğu, beslenme ve sağlık başta olmak üzere yaşam koşullarının ağır olduğu dönemlerde genç yaşta ölen, arkada yetimlerini bırakan kişilere toplumun her kesiminde fazlasıyla rastlanıyordu.

Genel olarak tereke defterlerinin kaynak değerini ve neyi ne kadar temsil edebileceğini sorgularken, özelde ise içerdiği çeşitli verilere dayalı olarak analizler yaparken kaydı tutulmuş miras paylaşımının büyük kısmının ortak özelliğinin küçük yaşta çocukların varis olarak yer aldığı kayıtlar olduğu dikkate alınmalıdır. Ölen kişilerin yaş bilgileri tereke defterlerinde verilmediği için, küçük yaşta evladını

15 Gradeva, XVII. yüzyıl ikinci yarısında Sofya şehrine ait kadı sicillerinde, özellikle tereke dökümlerinde, gayrimüslimlere ait kayıtların sayıca küçük bir grubu teşkil ettiğini belirtmekte, benzer bir durumun şehirli-köylü, yetişkin-küçükler karşılaştırmalarında da görüldüğünü aktarmaktadır. Bkz. Rossitsa Gradeva, "On 'Frenk' Objects in Everyday Life in Ottoman Balkans: The Case of Sofia, Mid-17th-Mid-18th Centuries", *War and Peace in Rumeli – 15th to Beginnig of 19th Century*, 2008, İstanbul: The Isis Press, s. 274.

16 Bozkurt, a.g.t., s. 164 vd. Ulaştığı sayısal değerlerin güvenilirliğini sorgulayan araştırmacı, Barkan'ın neşrettiği erken dönem Edirne tereke defterlerini ve farklı tarihlere ait İstanbul tereke defterlerini bu açıdan ele aldığı da yaklaşık olarak benzer bir sonuç ile karşılaşmıştır (s. 181-183).

mirasçı bırakmış müteveffa ebeveynlerin ne kadarının genç, orta yaşlı ya da ihtiyar olduğunu öğrenme imkânımız yoktur. Ancak içlerinde genç ebeveynlerin sayısı çok olmalıdır. Kadın terekelerinin erkek terekelerine göre sayısının az olmasının önemli bir sebebi de erkeklerden daha uzun yaşamaları ve öldüklerinde arkalarında reşit olmayan mirasçıları erkekler kadar çok bırakmamalarıdır. Osmanlı ailesini ele alan çalışmalarda, farklı dönem ve şehirler için tespit edilen ortalama çocuk sayısı neredeyse aynıdır ve 2,5'i istisna kabilinden örnekler ancak geçmektedir.¹⁷ Rakamların benzer/ortak olması genç ebeveyn ölümlerinin daha sık kayda girmesinden kaynaklanıyor olabilir.¹⁸

Sicillerde kayıtlı tereke defterlerinin toplam nüfusu ne kadar temsil ettiği diğer bir ifadeyle ölüm vakaları ile tereke sayıları arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusu önemlidir.¹⁹ Bu soruya yanıt vermek oldukça güç görünmektedir; çünkü toplam nüfus ve ölüm rakamları ile sicillerdeki tereke sayılarının tam olarak biliniyor olmasını gerektirmektedir. Hâlbuki elimizde, imparatorluğun son dönemleri hariç, Osmanlı nüfusuna ilişkin bu düzeyde kullanışlı demografik veriler içeren kaynaklar yoktur. Diğer taraftan tereke defterleri doğrudan demografik araştırmalar için de kullanılabilir. Nitekim Establet ve Pascual Şam, Özdeğer Bursa ve Öztürk İstanbul için ölüm vakalarının mevsimsel ve yıllık dağılımlarını tereke defterlerinden hareketle incelemişlerdir.²⁰

Tereke defterlerinin içerdiği bilgilerin zenginliği bu defterlerin kaynak olarak değerini ortaya koymaktadır. Herhangi bir tereke defteri, tereke sahibi ve mirasçılarının kimlik bilgilerinin detaylı²¹ şekilde aktarıldığı kısım ile başlar ki Osmanlı

17 Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2011, sy. 54, s. 99-100.

18 Grafik II'de de görüleceği üzere Osmanlı ailesini konu edinen çalışmalar, tereke çalışmaları içinde önemli bir yekûna sahiptir. Osmanlı toplumunda çok eşlilik, aile başına düşen çocuk sayıları gibi konulardaki bilgilerimiz bu çalışmalara dayanmaktadır. Örnek bir inceleme için bkz. Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı", *Bellekten*, 1990, c. 54, sy. 211, s. 945-961.

19 Pamuk, "terekelerin toplam ölümlere oranı pek çok kez yüzde 10'un altında kalmaktadır" değerlendirmesini yapmaktadır. Bkz. Şevket Pamuk, *Seçme Eserler I: Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 150. Pamuk'un verdiği bu oranı tahmini değerlendirme olarak kabul etmek gerekir.

20 Colette Establet ve Jean-Paul Pascual, *Famillies et fortunes a Damas: 450 foyers Damasains en 1700*, Damas: Institut Français de Damas, 1994; Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1988; Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995. Ancak her üç çalışmada da terekenin kayıt tarihi ölüm tarihi kabul edildiği için, elde edilen rakamlar ve sonuçlar ölümlerin aylık ve mevsimsel dağılımları için yanıltıcı olabilir.

21 Erken dönem tereke defterlerinde bu bilgiler eksik veya oldukça kısa şekilde verilir. Bir belge türü olarak tereke defterlerinin diplomatik özelliklerinde dönemsel farklılıklar söz konusudur. Konu hakkında bkz. Bozkurt, a.g.t., s. 39 vd.

ailesi üzerine yapılmış mevcut çalışmaların önemli kısmı tamamen bu verilere dayanmaktadır. Ölen kişinin miras bıraktığı malların dökümünü içeren bölüm ise kaydın uzunluğunu yahut kısalığını belirleyen esas bölümdür. Gayrimenkuller, köleler, ticarî emtîa, üretim ve yatırım araçları, kitaplar, ev eşyaları, mutfak araçları, her türlü kişisel eşya, alacaklar, nakit mevcutları ve diğerleri miktarları ve parasal değerleriyle birlikte kaydedilmiştir. Tabii olarak araştırmacıların ilgisini ilk olarak ve en fazla çeken tereke defterinin bu envanter kısmı olmuştur. İktisat tarihçesine servet unsurlarını görme, maddî kültür araştırmacısına eşyalar arasında dolaşma, okuryazarlık kültürünü inceleyene Osmanlı toplumunda hangi kitapların yaygın olduğunu saptama imkânı veren terekenin bu bölümüdür. Terekeden yapılacak masraf kalemlerinin yer aldığı üçüncü kısım, resim ve harçların yanı sıra ölen kişinin varsa borçları ve vasiyeti ile diğer giderlerden²² oluşmaktadır. Tereke defterinin son bölümü, terekenin en kısa fakat önemli bölümüdür. Çünkü yapılan bütün işlemler esas olarak, hisse sahiplerinin haklarını ferâiz hukukuna göre saptama ve teslim etmek üzere yapılmıştır. Tereke toplamından masraf ve giderler çıkarıldıktan sonra kalan kısım varisler arasında taksim edilmiştir. Gayrimüslim terekelerinin de İslâm miras hukukuna göre varisler arasında paylaştırılmış olduğu belirtilmelidir.

III. Tereke Çalışmaları

İnalçık'ın makalesi yukarıda belirtildiği üzere ilk tereke çalışmasıdır. İkinci bir yayın için yaklaşık on yıl beklemek gerekecektir.²³ Kronolojik olarak ikinci sırada Lajos Fekete'nin 1965 yılında Macarcadan Türkçeye Sadrettin Karatay tarafından tercüme edilerek *Bellekten*'in 116. sayısında yayınlanan "XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi" başlıklı çalışması gelmektedir. Aslı Macar Akademisi Dil ve Edebiyat Bilimleri bölümünün düzenlediği 18 Mayıs 1959 tarihli konferanstaki konuşma metni olan Fekete'nin çalışması Türkçe olarak

22 Giderlerin önemli kısmı, vergiler gibi, her bir terekede yer alırken, kimi masraflar ilgili terekeye özel olabilmektedir. Örneğin; kitaplar müzayedeye satılmak üzere sahaflar çarşısına Eyüp'ten getirildi ise, bu durumda kitapların nakliyesi için ödenmiş meblağ ile sahaflar çarşısında kitapların satışında hizmet vermiş dellallara yapılan ödeme bu terekeye mahsus olacaktır. Kadın ve erkek terekeleri karşılaştırıldığında, mehir (mehr-i müeccel) kayıtlarının erkeklerin borç hanesine (terekenin gider kısmına) kadınların ise alacak hanesine (terekenin gelir kısmına) yazıldığı görülür. Bir diğer dikkat çekici farklılık, *techiz ve tekfin* olarak kaydedilen defin masraflarının erkek terekelerinde yer alırken, kadın terekelerinde nadiren görünmesidir. Çünkü Osmanlılar bu konuda Hanefî mezhebinin görüşünü benimsemişler ve kadının malı olsa dahi bu masrafların hayatta ise kocasına ait olduğunu kabul etmişlerdir.

23 Tereke çalışmalarını konu edinen, mevcut literatürü değerlendiren iki makale yakın tarihte kaleme alınmıştır. Hülya Canbakal, "Barkan'dan Bu Yana Tereke Çalışmaları", *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan: Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu (12 Aralık 2009 İstanbul)*, s. 1-7; Orlin Sabev, "Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012 İstanbul)*, c. 1, Mehmet Yıldırım ve Songül Kadioğlu (haz.), 2013, Ankara, s. 259-272.

okuyucularıyla buluşmak konusunda oldukça şanslıdır. Çünkü aynı konuşma metni on dört yıl sonra aynı dergide bu defa M. Tayyib Gökbilgin çevirisiyle yayınlanacaktır.²⁴ Fekete, belli bir toplumsal çevreye yerleştirebileceğimiz örnek kişinin (bu çalışmada orta sınıf ile üst tabaka arasında yer aldığını varsayabileceğimiz Budinli Ali Çelebi) tereke defterini ele almakta, sahip olduğu eşyalardan hareketle bazı tespit ve çıkarımlar yapmaktadır. Özellikle Ali Çelebi'nin gündelik hayatının tasvirine önem verilmiştir. Fekete'nin çalışması, sonraki yıllarda çok sayıda benzer örneği görülecek türün ilk çalışması olmak bakımından da özel bir yere sahiptir. Sayısal olarak tereke çalışmaları içinde en kalabalık grubu “önemli” bir şahsın tereke defterine dayalı olarak yapılmış yayınlar oluşturmaktadır. Servet, makam, statü sahibi toplumun önde gelen isimlerinden birine ait tereke kaydı tek başına makaleye dönüşecek tarihsel önemi haiz bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Tereke veya muhallelâfât sahibi kişinin tanıtımı, kısa bir biyografisi, bulunduğu görevler ve çalışmada kullanılan kaynak hakkında bilgiler, tereke/muhallelâfât defterindeki verilerin değerlendirilmesi ve defterin transkripsiyonu “örnek defter incelemeleri” olarak tanımlayabileceğimiz makalelerin bölümlerini oluşturmaktadır. Tereke ve muhallelâfât çalışmalarını sayısal olarak karşılaştırdığımızda, bu gruptaki çalışmaların görece çoğunluğunu müsadere sürecinde tutulmuş muhallelâfât defterlerine dayalı incelemelerin oluşturduğu görülmektedir. Genel olarak tereke çalışmaları kıyas kabul etmeyecek düzeyde (ekteki bibliyografyaya göre muhallelâfât çalışmalarının yaklaşık beş katı) sayıca fazla olmakla birlikte, muhallelâfât çalışmalarının tamamına yakını bu grupta yer aldığı için örnek

24 Lajos Fekete, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, 1965, c. 29, sy. 116, s. 615-638; (ikinci defa yayımlandığında) “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, çev. M. Tayyib Gökbilgin, *Belleten*, 1979, c. 43, sy. 170, s. 457-480. İki çeviri metnini karşılaştırıldığında ikinci çeviriye ihtiyaç olduğunu düşündürecek bir husus yoktur, ikinci yayında ilkinde dair herhangi bir açıklama da yer almamaktadır. Maddi kültür araştırmacısı için iki metni karşılaştırmalı okumanın oldukça faydalı olduğu belirtilmelidir. Doğal olarak içerikleri aynı kalmış çeviri metinlerin ikincisinde dil ve üslup dışında bazı ilave ve değişikliklerin yapıldığı görülmektedir. Örneğin, 1965 yılındaki makalede “mumlara mahsus ayrı küçük iskemle” olarak tarif edilen eşya, 1979 yılındaki metinde masaya dönüşmüştür. Benzer şekilde, sofraya alması için kullanılan taam iskemlesi, ilkinde “Sofranın esası çok köşeli, güzelce oymalı ve sedef kakmalı alçak bir iskemleyle...” tarifleriyle yer alırken, ikincisinde “Yemek sofrasının altına alçak bir sofraya ayağı konurdu...” şeklinde aktarılmıştır (Fekete, 1965:628; 1979:470). 1587 yılında Budin’de öldüğü bildirilen Ali Çelebi’nin Viyana Ulusal Kütüphanesi’ndeki tereke defterinin faksimilesi verilmediği için, tereke listesinde kuvvetle muhtemel mum iskemlesi ve taam iskemlesi olarak kayıtlı eşyalarla ilgili kesin bir hüküm veremiyoruz. Osmanlı maddi kültür araçları hakkındaki bilgilerimizden hareketle, ikinci çeviride tercih edilen masanın batılı bir eşya olduğu, Osmanlılar’ın gündelik hayatına yaklaşık iki-iki buçuk asır sonra gireceği belirtilmelidir. Sofra ayağı olarak tanımlanan (değiştirilen) eşyanın ise ilk çeviride verilen iskemle (belgede muhtemelen taam iskemlesi) şeklinde terekede kaydedilmiş olacağını tahmin etmekteyiz.

defter incelemeleri başlığı altında toplanabilecek makaleler ağırlıklı olarak muhallefât çalışmalarından meydana gelmiştir.

İnalçık ve Fekete'nin makaleleri tarihsel olarak önce gelse de Ömer Lütfi Barkan'ın Edirne Askerî Kassamlığına tutulmuş tereke defterlerini ele aldığı çalışması,²⁵ terekeler üzerine yapılmış ilk kapsamlı akademik inceleme özelliği taşımaktadır. Hacmi ve içeriği, sonraki çalışmalara etkisi bakımından Barkan'ın çalışması kelimenin tam anlamıyla öncü çalışmadır. Sadece kaynağı tanımak ve tanıtmak isteyen bir tavır değil, bizzat kaynağın hangi tarihsel sorulara cevap vereceğini uygulayarak görmeye çalışan, verilerin güvenilirliğini sorgulayan, kurumsal ve kavramsal meselelere değinen bir yaklaşımın ürünüdür. İslâm miras hukukuna, tereke defterlerinin diplomatik özelliklerine, askerî-reaya kavramına, tereke sahiplerinin aile yapılarına, tereke listelerindeki eşyaların etnografik değerine vb. mevzulara da değinen Barkan'ın asıl ilgisi askerî zümrenin servet kaynakları, yatırımları, işlettikleri paralar, sahip oldukları çiftlikler, köleler ve fiyat tarihi gibi iktisat tarihine ilişkin konulardır. Annales ekolüne uygun şekilde uzun dönemli eğilimleri görmek isteyen Barkan 1545-1659 yılları arasına ait 21 sicilde yer alan 3.128 kişinin tereke kaydını tetkik etmiş, "türlü bakımlardan enteresan" bulunduğu 93 tereke defterini de aynen neşretmiştir. Çalışmanın sonundaki 114 yıllık dönemi kapsayan fiyat listesi ile seçtiği askerî sınıf mensupların servetlerinin dağılımı ve terekküb tarzını gösteren liste, Barkan'ın tereke defterlerine ilgisinin esas olarak hangi konular çerçevesinde olduğunu da yansıtmaktadır.

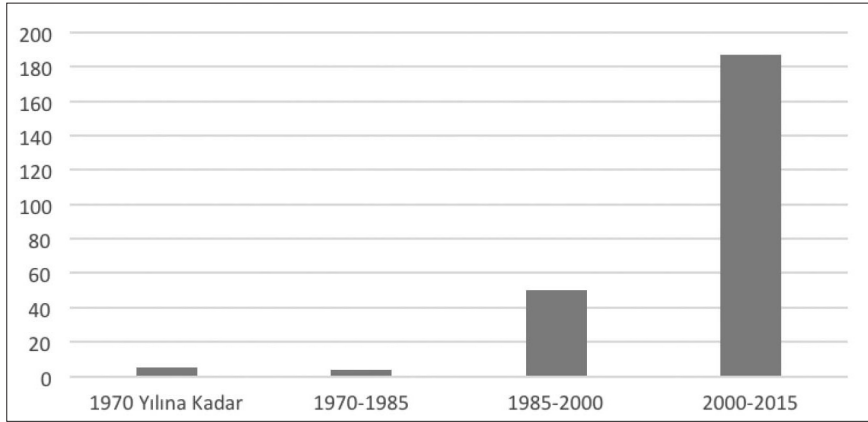
Barkan'ın sonraki çalışmalar üzerinde son derece güçlü bir etkisi olmuştur. Bunun en açık kanıtı olarak, Barkan'ın incelediği erken dönem tereke defterlerine göre yaptığı bazı değerlendirmelerin, aktardığı bilgilerin sonraki dönemlere ait kayıtlar ışığında gözden geçirilmesi gerekirken aynen tekrar edilmesini, hatta Barkan'ın tartıştığı, çekincelerini dile getirdiği hususlarda kimi ardılların kesin hüküm vermesini gösterebiliriz. Kadı sicillerindeki diğer belge türlerinde olduğu gibi tereke defterleri de form ve içerik olarak dönemsel farklılıklar göstermekte, erken tarihli terekelerde karanlıkta kalan birçok husus aydınlığa kavuşabilmektedir. Örneğin, Barkan'ın incelediği tereke defterlerinde fiyatların nasıl belirlendiği konusunda tereke kâtipleri bilgi vermez iken sonraki dönemlerde fiyatların bilirkişilerce takdir mi edildiği yoksa müzayede sonucu oluşan satış fiyatları mı olduğu terekelerin giriş bölümünde düzenli olarak kaydedilecektir. Keza ölen kişinin servetini ne kadar temsil ettiği sorusuna sonraki dönem tereke defterleri ışığında yeni yanıtlar vermek de mümkün görünmektedir.

25 Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, 1966, c. 3, sy. 5-6, s. 1-479.

Barkan'ın öncü çalışmasını takip eden yaklaşık yirmi yıl boyunca Türkiye'de aynı kapsamda ikinci bir çalışma yapılmamıştır. Türkiye dışında ise şehir tarihi çalışmaları alanında yeni bir kaynak olarak kadı sicillerini keşfeden ve sicillerdeki tereke defterlerine de yoğun şekilde kullanan araştırmacılar ortaya çıkacaktır. Abdul-Karim Rafeq'in Şam,²⁶ Andre Raymond'un Kahire²⁷ ve Nikolai Todorov'un ise Sofya ve Vidin²⁸ şehirleri üzerine çalışmaları bu grupta yer almaktadır.

1980'li yıllar, özellikle ikinci yarısı, tereke defterlerinin öneminin yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından iyice anlaşıldığı dönem olmuştur. Grafik I'de de görüldüğü üzere tereke çalışmaları tarihçiler ve iktisat tarihçileri arasında rağbet gören bir araştırma alanı özelliği kazanmaya başlamıştır. Bu makalenin sonundaki bibliyografyaya göre, 1985-2000 yılları arasında yaklaşık olarak elliye aşkın tereke çalışması yapılmıştır. Son on beş yıl ise mevcut tereke çalışmalarının $\frac{3}{4}$ 'ünün gerçekleştirildiği dönemdir ki zengin bir tereke çalışmaları literatürünün oluşmasını sağlamıştır.

Grafik I: Tereke Çalışmalarının Yıllara Göre Sayısal Dağılımı

Türkiye'de Barkan sonrası tereke çalışmaları Barkan'ın öğrencisi Hüseyin Özdeğer'in Bursa şehri terekeleri üzerine yaptığı çalışma²⁹ ile tekrar başlamıştır. Gerek Özdeğer'in çalışması, gerekse ondan sonra İstanbul Askerî Kassamlığı'na ait tereke defterlerini inceleyen Öztürk'ün çalışması³⁰ büyük ölçüde Barkan'ın

26 Abdul-Karim Rafeq, *The Province of Damascus: 1723-1783*, Beyrouth: Khayats Book, 1966.

27 Andre Raymond, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIème siècle*, Damas: Institut Français de Damas, 1974.

28 Nikolai Todorov, *The Balkan City: 1400-1900*, Seattle: University of Washington Press, 1983.

29 Hüseyin Özdeğer, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1988.

30 Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik* ➤

başlattığı monografik tarzda tereke incelemelerinin devamı niteliğindedir. Servetin bileşenleri ve toplumsal gruplar arasında dağılımı, zenginliğin kaynakları gibi konular her iki eserin de üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. Barkan'ın çalışmasında da kısmen yer bulmakla birlikte, tereke defterlerindeki demografik verilerin Özdeğer ve Öztürk'ün incelemelerinde daha detaylı ele alındığı gözlemlenmektedir. Eğer bir tanımlama yapmak gerekirse, Türkiye'deki ilk kapsamlı tereke çalışmalarının iktisat tarihçileri tarafından yapılan, kabaca servet incelemeleri olarak tanımlayabileceğimiz çalışmalar olduğu ifade edilmelidir.

Sonraki çalışmalar yöntem, yaklaşım ve ele aldıkları konular bakımından tereke çalışmalarının gelişimine katkı sağlamıştır. Tasvire, inceledikleri tereke defterlerinin dökümünün aktarılmasına ve ağırlıklı olarak servetle ilgili olmak üzere belli başlı konulara dayalı tereke çalışmaları, karşılaştırmaları içeren, çeşitli sayısal veri analiz yöntemlerini kullanan, disiplinlerarası yaklaşıma dayanan, tüketim-maddi kültür-toplumsal değişim-toplumsal kimlikler gibi yeni konuları ele alan çalışmaları da içerecek şekilde genişlemiştir. Tereke/ muhalefât defterlerini farklı bağlamlarda ele alan ve bu kaynakların toplumsal tarih çözümlemelerinde kullanımı için yeni bir bakış açısı getiren çalışmalar bu dönemde ortaya çıkmıştır. Göçek, tereke ve muhalefât listelerindeki batılı eşyalardan hareketle Osmanlı toplumsal değişimini incelemiştir.³¹ Artan, tüketim olgusunu araştırmak için XVIII. yüzyıl Eyüp tereke defterlerini kullanmıştır.³² Karababa ise erken dönem Osmanlı toplumunun tüketim kültürünü Bursa terekelerinden hareketle araştırmıştır.³³ Neumann, müsadereye uğrayan Müslüman ayan ve gayrimüslim sarrafın muhalefat kayıtlarını kullanarak, farklı *meta evrenlerini* karşılaştırmalı olarak değerlendirmiştir.³⁴

Tahlil, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995 ("XVII. Yüzyıl Askeri Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili", Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1993).

- 31 Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, New York: Oxford University Press, 1996 (Türkçesi: *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999; Aslı: "Toward a Theory of Westernization and Social Change: Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Society", Doktora tezi, Princeton University, 1988). Göçek'in çalışması örneklem sayısı, batılı-geleneksel eşya ayrımının sağlıklı şekilde yapılamaması gibi çeşitli açılardan eleştirilmekle beraber tereke defterlerini toplumsal değişimi ele almak üzere kullanan ilk çalışma olarak dikkat çekmektedir.
- 32 Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tülay Artan (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 49-64.
- 33 Eminegül Karababa, "Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa", Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2006.
- 34 Christoph K. Neumann, "Birey Olmanın Alamenti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 2009, sy. 8, s. 7-47.

Bakışımızı imparatorluk sınırlarının dışına, Venedik'e yönlendiren Kafadar, deniz aşırı ticaret yapan erken dönem Osmanlı tüccarının yaşam tarzını ve maddi kültürünü konu edinmiştir.³⁵ Erünsal, sahaflar başta olmak üzere çeşitli kesimlere ait tereke defterlerindeki kitap kayıtlarından hareketle Osmanlı toplumunda okuryazarlık ve kitap kültürünü tetkik etmiştir.³⁶ Ergene ve Berker, çeşitli istatistikler çıkararak Kastamonu örneğinde nesiller arasında servet aktarımını ve toplumsal statü ile servet dağılımı arasındaki ilişkiyi ele almıştır.³⁷ Faroqhi, farklı dönemlere ait Bursalı esnaf, tüccar ve kadınlara ait terekeleri üretim, yatırım, zenginlik ve yaşam tarzı gibi kavramlar çerçevesinde araştırmıştır.³⁸ Peirce, tereke listelerindeki sıradan eşyalardan toplumsal cinsiyet, kimlik, infak olgularını incelemiştir.³⁹ Establett ve Pascaul, XVIII. yüzyıl Şam şehrinin mutfak kültürünü incelemiş, mutfak eşyalarının ayrıntılı dökümünü çıkarmıştır.⁴⁰ Karahasanoğlu, Lale Devri'nin en önemli üç paşası örneğinde Osmanlı elitlerinin maddî kültürünü irdelemiştir.⁴¹ Bozkurt ise, Osmanlı maddî kültür değişimini 1785-1875 dönemi İstanbul tereke defterleri örneğinde ele almıştır.⁴²

Makale, tebliğ, tez, kitap, proje olarak sayıca büyük bir yekûna erişen çeşitli tür ve evsaftaki tereke çalışmalarını tematik olarak sınıflandırmak mümkündür. Grafik II bu makalenin bibliyografya kısmında verilen tereke çalışmalarının konulara göre dağılımını göstermektedir.

35 Cemal Kafadar, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken (Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun)*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

36 Erünsal'ın konuyla alakalı çok sayıda incelmeye bulunmaktadır. En kapsamlısı yakın zamanda yayınlanmıştır: İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

37 Boğaç A. Ergene ve Ali Berker, "Wealth and Inequality in 18th-Century Kastamonu: Estimations for the Muslim Majority", *International Journal of Middle East Studies*, 2008, c. 40, sy. 1, s. 23-46; a. mlf, "Inheritance and Intergenerational Wealth Transmission in Eighteenth Century Ottoman Kastamonu: An Empirical Investigation", *Journal of Family History*, 2009, sy. 34, s. 25-47

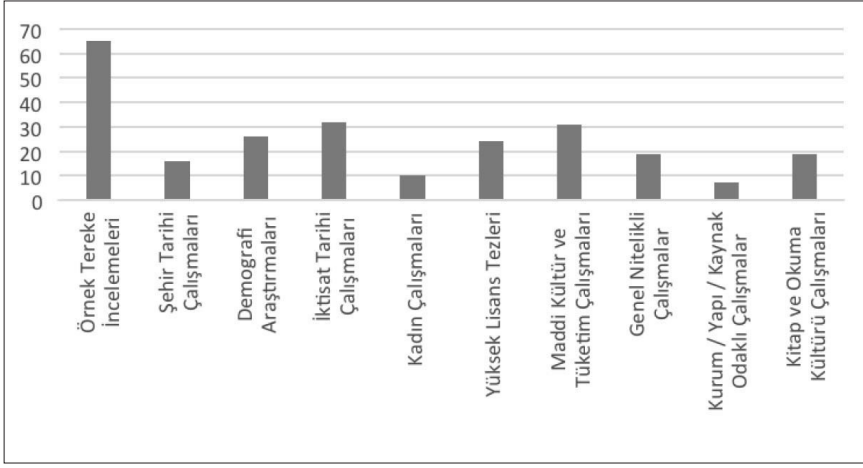
38 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

39 Leslie Peirce, "Maddi Dünya: İdeolojiler ve Sıradan Şeyler", *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (eds.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 285-312.

40 Colette Establett ve Jean-Paul Pascual, "Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak", *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Suraiya Faroqhi ve Chirstoph K. Neumann (eds.), çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 209-227.

41 Selim Karahasanoğlu, "A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)", Doktora tezi, New York State University, 2009.

42 Fatih Bozkurt, "Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)", Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Grafik II: Tereke Çalışmalarının Tematik Tasnifi

Son olarak tereke defterlerinin kaynak olarak sınırlarına, neyi ne kadar temsil edebileceğine ve bu çerçevede tereke çalışmalarına dair bazı hususlara dikkat çekmek faydalı olacaktır. İlk olarak, tereke defterlerinin ölen kişinin sahip olduğu serveti ve maddî gücü kısmen aktardığını vurgulamak gerekmektedir. Herhangi bir tereke defteri, tereke sahibinin ancak öldüğü andaki *şahsî mülkü* olan malları içerir. Hanenin toplam servetini yansıtmayacağı gibi, mülkiyeti vakfa ya da devlete ait olan hukukî manada kendisinin mülkü olmayan son derece değerli tasarruf haklarını içermez. Bireysel envanter özelliğinden ötürü, tereke listesindeki eşyaları tereke sahibinin gündelik hayatında kullandığı objeleri, hanesindeki eşyaları tam olarak yansıttığını düşünmemek gerekir. İkinci olarak, Osmanlılar'ın miras uygulamaları çerçevesinde *tahrîri mücib* kabul edilen terekelerin, sicillerdeki mevcut terekelerin büyük çoğunluğunu teşkil ettiği ve bu özelliğinden dolayı terekelerin toplumun farklı kesimlerini temsil etme potansiyeline sahip olduğu belirtilmelidir. Tereke listelerindeki çeşitli malların değerini gösteren rakamlar fiyat tarihi incelemeleri için kullanışlı görünmemektedir. Bunun en önemli sebebi, ilgili rakamların gerçek piyasa fiyatlarını yansıtmaması değil, tamamına yakınının kullanılmış ve ikinci el özelliğindeki mallara ait olmasıdır. Tereke defterlerinin İslâm miras hukukuna göre terekenin varisler arasında taksimi amacıyla kaleme alındığı, tereke listesine girenlerin aynı hanede yaşadıkları manasına gelmeyeceği ve bu kayıtların akrabalık bağlarını eksiksiz aktarmak gibi bir işlevinin olmadığı hatırlanmalıdır. Dolayısıyla, Osmanlı ailesi üzerine yapılacak incelemelerde terekelerin bu özelliği dikkate alınmalıdır.

Tereke defterleri, miras paylaşımını mahkemenin üstlenmesiyle başlayan ve nispeten uzun süren mahkeme sürecinde tutulan belgelerin temize çekilmesi

ile kaleme alınır. Bundan dolayı, tereke defterlerindeki tarihlerin ölüm tarihi olarak kabul edilmesi ve ölümlerin aylık ve mevsimsel dağılımının incelenmesinde kullanımı doğru bir yaklaşım değildir. Keza kadıların ve mahkeme personelinin usulsüzlüklerini ve yanlış hesap yaptıklarını gündeme getiren çalışmalarda⁴³ iddialar da anlamlı görünmemektedir; çünkü çeşitli kontrollerden geçmiş ve taraflara birer nüshası verilmiş resmî bir evrakta usulsüzlük, bu işi yapanların durumu ilan etmeleri anlamına gelecektir.

Tereke defterleri Osmanlı maddî kültürü hakkında bilgi veren yazılı kaynakların başında gelmektedir ki bu bakımdan tereke kayıtlarına alternatif olabilecek benzer içerikte ve sayıda ikinci bir kaynak koleksiyonu bulunmamaktadır. Ancak çok sayıda tereke defterini içeren çalışmalarda istatistik tekniklerinin nadiren kullanılması ve birçok örnekte maddî kültür araçlarının, örneğin çay tüketimine ilişkin materyallerin, sayısı ve ne kadar yaygın olduğuna dair bilgi verilmemesi ilgili çalışmaları bu bakımdan kullanışsız kılmaktadır. Diğer taraftan tek bir örneğe dayalı makale düzeyindeki incelemelerde ise, karşılaştırma yapılmaksızın tereke sahibinin eşyaları listelendiğinde ve bu eşyalardan hareketle bazı değerlendirmeler yapıldığında ilgili verilerin ne kadar tipik ya da sıra dışı bir kişiliği gösterdiği konusu belirsiz kalmaktadır. Maddî kültür çalışmalarında dikkat çekilmesi gereken önemli bir nokta ise, Osmanlı gündelik hayatı ve geleneksel kültüründe XIX. yüzyıl boyunca büyük değişimler yaşandığı ve tereke çalışmalarında bugünün maddî kültür bilgisinin geçmişe taşınması şeklinde kendini gösteren anakronizmin bu durumun farkında olmayan araştırmacıları bekleyen ciddi bir tehlike olduğudur.

Bibliyografya

Acar, Şinasi, Murat Özveri, “Yaycı Yusuf Beşe Terekesinin Düşündürdükleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2007-2008, c. 9, sy. 1-2, s. 119-136.

Afyoncu, Erhan, “İbrahim Müteferrika’nın Yeni Yayınlanan Terekesi ve Ölüm Tarihi Üzerine”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2004, sy. 15, s. 349-362.

Akdağ, Hasan, “Kassam Defteri (Havass-ı Refi’a Mahkemesi 272 Numaralı 1204-1206/1789-1791 Tarihli)”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

43 Cenk Reyhan, *Osmanlı’da Kapitalizmin Kökenleri (Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008 (“XVIII. Yüzyılda bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği, Şehir Toplumunun Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Analizi”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2002); Gülser Oğuz, “Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Mirastan Mal Kaçırma Yöntemleri”, *Turkish Studies*, 2014, c. 9, sy. 1, s. 409-426. Gerek Reyhan’ın gerekse Oğuz’un iddiaları, hesaplamaları ve ilgili tereke defterleri incelendiğinde ne mahkeme personelinin hesap hatasına ne de mirastan mal kaçırdıklarına dair bir bulguya rastlanmıştır.

Aktan, Ali, "Kayseri Kadı Sicillerindeki Tereke Kayıtları Üzerinde Bazı Değerlendirmeler (1738-1749)", *II. Kayseri ve Yöresi Tarihi Sempozyumu (16-17 Nisan 1998) Bildiriler*, Süleyman Beyoğlu (ed.), Kayseri: KAYTAM, 1998, s. 47-68.

_____, "Tereke Kayıtlarına Göre Kayseri'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu (1738-1749)", *Acta Viennensia Ottomanica Akten des 13. CIEPO-Symposiums (21-25 Eylül 1998 Viyana)*, Markus Köhbach vd. (eds.), Wien/Viyana: Institut für Orientalistik, 1999, s. 13-19.

Akyılmaz, Sevgi Gül, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsaderelere Uygulaması", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, c. 12, sy. 1-2, s. 389-420.

Akyüz, Jülide, "Ermeni Kadınlara Ait Terekeler", *Erciyes Üniversitesi Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu I: Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği (2006 Kayseri)*, c. 2, M. Metin Hülagü vd. (yay. haz.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 455-465.

_____, "Osmanlı Ulemasından Üç Efendi'nin Terekeleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2008, sy. 36, s. 188-200.

Alkan, Nilüfer Günay, "Müsaderenin Sosyal ve Ekonomik Bir Analizi: 18. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Yapılan Müsadereler", *Belleten*, 2012, c. 76, sy. 277, s. 793-815.

Altan, Mehmet, "1748-1749 Yılında Konya'da Sosyal ve İktisadî Hayat (57 Numaralı Şer'îye Siciline Göre)", Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.

Altan, Mehmet ve Mehmet İpçioğlu, "Şeriye Sicil Kayıtlarına Göre 1748-1749 Yıllarında Konya'da Aile", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, sy. 21, s. 519-532.

Altuntaş, Zeynep, "19. Yy'ın İlk yarısında Kadın Terekelerine Göre Osmanlı İktisadî ve İçtimâî Hayatı", Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.

Anastassiadou, Meropi, *Salonique 1830-1912: Une Ville Ottomane a l'Age des Reformes*, Leiden: E. J. Brill, 1997 (Türkçesi: *Selanik 1830-1912 (Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri)*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001).

Argıt, Betül İpşirli, "Manumitted Female Palace Slaves of the Imperial harem (Sarayıs) in the Eighteenth-Century İstanbul", Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2009.

_____, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Üsküdar'da Yaşayan Kadınların Maddî Durumları ve Gündelik Hayatları", *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu VI (6-9 Kasım 2008) Bildiriler*, c. 2, Coşkun Yılmaz (ed.), İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2009, s. 415-428.

Arslan, İsmail, "19. Yüzyıl Sonlarında Edremit'te Beş Köylü Beş Tereke", *Tarih Okulu Dergisi*, 2014, sy. 17, s. 443-466.

Artan, Tülay, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış: Orta Halliliğin Aynası", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, Tülay Artan (ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 49-64.

Aydın, Bilgin ve Rifat Ünalın, “XVI. Yüzyılda Üsküdar Evi ve Üsküdar’da Ev Satışları”, *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V (1-5 Kasım 2007) Bildiriler*, c. 1, Coşkun Yılmaz (ed.), İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2008, s. 217-226.

Aydın, Bilgin, “Edirne Tereke Defterleri”, *Balkan Ülkeleri Arşiv Kaynaklarında Edirne (21-23 Ekim 2010)*, Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2011, s. 176-183.

Aydın, İhsan, “Tanzimat Döneminde Ankara ve Gaziantep Terekelerinin Mukayeseli Bir Çalışması”, Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008.

Aydın, Muhammed, “XVIII. Yüzyılda Sivas’ta Bir Ağa: Hatib-zade es-Seyyid Ali Ağa ve Serveti”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2014, c. 11, sy. 1, s. 65-88.

Bağçalık, Yavuz, “Tarih Eğitiminde Şer’iyye Sicillerinin Önemi ve Gürün Kazası Hicri 1289-1290 Miladi 1872-1873 Tarihli Şer’iyye Sicili (Tereke Kayıtları)”, Yüksek Lisans tezi, Atatürk Üniversitesi, 2003.

Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, 1966, c. 3, sy. 5-6, s. 1-479.

Barman, Mehmet, “66-E Numaralı Konya Şer’iyye Siciline Göre 1792-95 Yılları Arasında Konya’da Sosyal ve İktisadi Hayat”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2009.

Barman, Mehmet ve Mehmet İpçioğlu, “1792-95 Yılları Arasında Osmanlı Konya’sında Sosyal Yaşamdan Kesitler”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, sy. 22, s. 239-253.

Baş, Esra, “Arşiv Belgelerinden Hareketle XVIII. Y.Y. Osmanlı Toplum Haya-tında Kadın”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

Başarı, Özlem, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Statü-Servet İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *History Studies*, 2011, c. 3, sy. 3, s. 49-67.

_____, “Diyarbakır Voyvodası Mustafa Ağa’nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Bilig*, 2013, sy. 65, s. 23-46.

Bay, Abdullah, “Ünye Âyanından Canikli Genç Mustafa Ağa’nın Siyasi ve İktisadi Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2005, sy. 7, s. 60-75.

Bilgin, Arif ve Fatih Bozkurt, “Bir Malî Gelir Kaynağı Olarak Vârissiz Ölenlerin Terekeleri ve Beytülmal Mukataaları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2010, sy. 20, s. 1-31.

Bizbirlilik, Alpay, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret ve Üretime Dair Değerlendirilebilir Bir Kaynak: Tereke Defterleri Üzerine Bir Deneme”, *Türkler*, 2002, c. 10, s. 731-735.

Bozkurt, Fatih, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)”, Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

_____, “Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2011, sy. 54, s. 91-120.

_____, “Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, c. 2, sy. 3, s. 69-90.

Budak, Hüseyin Fatih, “Osmanlı Aile Araştırmaları Bakımından Amasya ve Antakya Şer’iyye Sicillerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1710-1780)”, Yüksek Lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 2008.

Bulunur, K. İlker, “16. Yüzyılda Karadeniz’in Kuzeyinde Ölen Osmanlı Tüccarları ve Muhallefatları”, *History Studies*, 2012, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı Sayısı, s. 13-20.

Buyuk, Orhan, “Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılın Ortalarında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 2009.

Canbakal, Hülya, *17. Yüzyılda Ayntâb: Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009; Aslı: *Society and Politics in an Ottoman Town: Ayntab in the 17th Century*, Leiden: Brill, 2006.

_____, “Barkan’dan Bu Yana Tereke Çalışmaları”, *Vefatının 30. Yıldönümünde Ömer Lütfi Barkan: Türkiye Tarihçiliğine Katkıları ve Etkileri Sempozyumu (12 Aralık 2009 İstanbul)*, s. 1-7. http://research.sabanciuniv.edu/17249/1/CANBAKAL_BARKAN.pdf (erişim: 10.05.2015).

Cansız, İsmail ve Uğur Ünal, “Kassam Defterlerine Göre Yozgat’ta İdârî ve Kültürel Durum”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2002, c. 22, sy. 3, s. 149-169.

Cezar, Yavuz, “Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Kazaları Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Musadere olayı ve terekenin incelenmesi)”, *Belleten*, 1977, c. 41, sy. 161, s. 41-78.

Çadırcı, Musa, “Hüseyin Paşa’nın Terekesi”, *Belgeler*, 1986, c. 11, sy. 15, s. 145-164.

Çağlar, İlker Mümin, “273 Numaralı Manisa Şer’iyye Sicilindeki Tereke Kayıtlarına Göre Manisa’da Sosyal Hayat (1836-1837)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, s. 198-206.

Çakır, İbrahim Etem, “16. Yüzyılda Ayntab Şehrinde Ailenin Demografik Yapısı (1539-1576)”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010, c. 9, sy. 1, s. 1-17.

_____, “Osmanlı Toplumunda Eş ve Çocuk Sayısı, Statü, Servet: 1671-1678 Sofya Örneği”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2012, sy. 31, s. 41-60.

Çelik, Kürşat, “Mısır Beylerbeyi Hayır Bey’in Muhallefatı (1517-1522)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2014, c. 33, sy. 55, s. 163-182.

Çelik, Nazik Betül, “Tereke Defterlerine Göre II. Mahmut Döneminde Tokat’ın Sosyal ve Ekonomik Yapısı”, Yüksek Lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2008.

Çelik, Sadettin, “Tophane Niyabeti Hicri 960-62 Tereke Kayıtları Üzerine Bir Araştırma”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1985.

Çetin, Birol, “İstanbul Askeri Kassamı’na Ait Hicri 1112-1113 (M. 1700-1701) Tarihli Tereke Defteri”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1992.

Çınar, Hüseyin, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu”, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2000.

Çubuk, Rıdvan, “Şer’iyye Sicillerindeki Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Kırsal Toplumuna Hakkında Bir Araştırma (Uşak kazası Örneği: 1880-1883)”, Yüksek Lisans tezi, Uşak Üniversitesi, 2011.

Demir, Tanju, “Bir Tereke Yetmiş Denizlili”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2005, c. 24, sy. 38, s. 131-144.

Demir, Tanju ve Bülent Çelik, “XVII. Yüzyıl Sonlarında Aydın’da Bir Osmanlı Bürokratu: Defterdâr İsmail Paşa (Kırlı)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2007, c. 26, sy. 42, s. 67-83.

Demircioğlu, Sezgin, “615 Numaralı İstanbul Askeri Kassam Defterinin Değerlendirilmesi (H. 1025-1206/M. 1790-1791)”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1999.

Demirel, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Ailenin Niceliksel Yapısı”, *Bellekten*, 1990, c. 54, sy. 211, s. 945-961.

_____, “Tereke Defterlerine Göre Kayseri Tüccar ve Esnafının Borç Alacak İlişkileri”, *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (11-12 Nisan 1996) Bildirileri*, Ali Aktan vd. (yay. haz.), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2003, s. 139-150.

Demirel, Ömer, Muhiddin Tuş ve Andan Gürbüz, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, c. 1, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1992, s. 97-161.

Demirel, Ömer, Muhiddin Tuş ve Andan Gürbüz, “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim-Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, c. 2, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı, 1992, s. 703-755.

Demiryürek, Mehmet, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Kâmil Paşa Hakkında Bazı Notlar ve Kâmil Paşa’nın Terekesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2006, c. 25, sy. 40, s. 59-105.

_____, “Kıbrıs Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs’ta Aile”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2010, sy. 50, s. 87-120.

Doğan, Faruk, “Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Taşrasında Bir Kadının Hukuk Mücadelesi: Midilli Nazırı Kulaksızzade Mustafa Ağa'nın Miras Davası”, *History Studies*, 2011, c. 3, sy. 2, s. 163-190.

Doğru, Halime, “Öldürülen Hacı-Oğlu Pazarı Ayanı Sarıkoğlu ile Adamlarının Muhallefatı ve Tasfiyesi”, *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005) Bildiriler Kitabı*, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2005, s. 157-169.

_____, *Bir Kadı Defterinin Işığında Rumeli'de Yaşam*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

Düzbakar, Ömer, “XVII. Yüzyıl Sonlarında Bursa'da Ekonomik ve Sosyal Hayat (1670-1698 Yılları Arasında Bursa Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Şehir Merkezindeki Gayrimenkul Alım-Satımı, Terekeler ve Aile İle İlgili Belgelere Göre”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.

_____, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2008, sy. 23, s. 85-100.

Eken, Galip, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2000, sy. 6, s. 477-490.

Ekin, Ümit, “17. Yüzyılın Sonlarında Rodosçuklu Ailelerin Sahip Oldukları Çocuk Sayıları”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, Zeynep İskefiyeli vd. (eds.), Sakarya, 2013, s. 567-580.

Emecen, Feridun M., “Âyân ve Muhallefâtı: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa”, *CIEPO: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XIV. Sempozyumu (18-22 Eylül 2000 Çeşme) Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004, s. 141-148.

Er, İlker, “Balıkesir Tereke Kayıtları Üzerinde Bir Değerlendirme (1670-1700)”, Yüksek Lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2008.

_____, “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyokültürel Açından Bazı Değerlendirmeler (1670-1700)”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, sy. 21, s. 368-376.

Erbay, Fatma, “H. 1311-1314 (M. 1893-1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu”, Yüksek Lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, 2009.

Erdoğan, Meryem Kaçan, “Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılın Ortalarında Rusçuk'ta Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2010, c. 12, sy. 45, s. 181-212.

_____, “Mülteci Bir Macar Prensi ve Terekesi Rakoczi Jozsef”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, sy. 23, s. 81-102.

Ergene, Boğaç A., "Costs of Court Usage in Seventeenth and Eighteenth-century Ottoman Anatolia: Court Fees as Recorded in Estate Inventories", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 2002, c. 45, sy. 1, s. 20-39.

Ergene, Boğaç A. ve Ali Berker, "Wealth and Inequality in 18th-Century Kastamonu: Estimations for the Muslim Majority", *International Journal of Middle East Studies*, 2008, c. 40, sy. 1, s. 23-46.

Ergene, Boğaç A. ve Ali Berker, "Inheritance and Intergenerational Wealth Transmission in Eighteenth Century Ottoman Kastamonu: An Empirical Investigation", *Journal of Family History*, 2009, sy. 34, s. 25-47.

Ergene, Boğaç A. ve Metin Coşgel, "Intergenerational Wealth Accumulation and Dispersion in the Ottoman Empire: Observations from Eighteenth-Century Kastamonu", *European Review of Economic History*, 2011, c. 15, sy. 2, s. 255-276.

Ertaş, Fatih Coşkun ve Bülent Şişman, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı'da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi-Sosyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri", *MUFİTAD (Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi)*, 2013, sy. 4, s. 197-222.

Erten, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2001.

Ertuğ, Necdet, "18. Asır İstanbul Şer'iyye Sicillerinde, Miras ve Satış Hüccetlerindeki Sosyal Nitelikli Verilerin Değerlendirilmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2004, sy. 11, s. 1-30.

Ertürk, Volkan, "Orta Dereceli Bir Osmanlı Memurunun Mal Varlığı: Edirne Bostancıbaşı Hacı Veliüddin b. Habib'in Terekesi", *HUMANITAS (Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi)*, 2013, c. 1, sy. 2, s. 87-103.

Erünsal, İsmail E., "Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Kurduğu Kütüphane ve Müsadere Edilen Kitapları", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi*, 1987, sy. 1, s. 79-90.

_____, "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları IV: Lami'i Çelebi'nin Terekesi", *International Journal of Turkish Studies*, 1990, c. 14, s. 179-194.

_____, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahafklar*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

_____, "Sosyal ve İktisadi Tarihimize Kaynak Olarak Sahhaf Terekeleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012 İstanbul)*, c. 1, Mehmet Yıldırım ve Songül Kadioğlu (haz.), 2013, Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 253-258.

Erünsal, İsmail E. ve Bilgin Aydın, "Tereke Kayıtlarına Göre Bursa'da Sahaflık", *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal of Turkish Studies)*, 2013, c. 39 (Defteroloji Heath Lowry Armağanı), Selim S. Kuru ve Baki Tezcan (haz.), s. 187-204.

Establett, Colette ve Jean-Paul Pascual, “Damascene Probate Inventories of the 17th and 18th Centuries: Some Preliminary Approaches and Results”, *International Journal of Middle East Studies*, 1992, c. 24, sy. 3, s. 373-393.

Establet, Colette ve Jean-Paul Pascual, *Famillies et fortunes a Damas: 450 foyers Damasains en 1700*, Damas: Institut Français de Damas, 1994.

Establet, Colette, Jean-Paul Pascual, André Raymond, “La mesure de l’inegalite dans la societe ottomane: Utilisation de l’indice de Gini pour Le Caire et Damas vers 1700”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 1994, c. 37, sy. 2, s. 171-182.

Establett, Colette ve Jean-Paul Pascual, “Women in Damascene Families around 1700”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 2002, c. 45, sy. 3, s. 301-319.

Establet, Colette ve Jean-Paul Pascual, “Şam’da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Suraiya Faroqhi ve Chirstoph K. Neumann (eds.), çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006, s. 209-227.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağalı Güven-Özgür Türesay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

_____, *Orta Halli Osmanlılar*, çev. Hamit Çalışkan, İstanbul: Türkiye İşbankası Yayınları, 2009.

Faroqhi, Suraiya ve Christoph Neumann (ed.), *The Illuminated Table, The Prosperous House: Food and Shelter in Ottoman Material Culture*, Würzburg: ErgonVerlag, 2003 (Türkçesi: *Soframız Nur Hanemiz Mamur: Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, çev. Zeynep Yelçe, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006)

Fekete, Lajos, “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendisinin Evi”, çev. Sadrettin Karatay, *Belleten*, 1965, c. 29, sy. 116, s. 615-638; (ikinci defa yayınlandığında) “XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendi Evi”, çev. M. Tayyib Gökbilgin, *Belleten*, 1979, c. 43, sy. 170, s. 457-480.

Ferlibaş, Meral Bayrak, “Alemdar Mustafa Paşa’nın Muhallefatı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2009, sy. 21, s. 63-120.

Gerber, Haim, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem: The Hebrew University, 1988.

Göçek, Fatma Müge, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, New York: Oxford University Press, 1996 (Türkçesi: *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999; Aslı: “Toward a Theory of Westernization and Social Change: Eighteenth and Nineteenth Century Ottoman Society”, Doktora tezi, Princeton University, 1988).

_____, "Ottoman Archival Information on Jews: The Inheritance Register of the Chief Rabbi of Galata (1770)", *The Jews of the Ottoman Empire*, Avigdor Levy (ed.), Princeton: The Darwin Press, 1994, s. 705-716.

Göçek, Fatma Müge ve Marc David Baer, "18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları", *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Madeline C. Zilfi (ed.), çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 47-62.

Gökmen, Ertan, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci Kazası*, Manisa: Demirci Belediyesi Kültür Yayınları, 2007 ("Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Demirci Kazası (İdari, Sosyal ve Ekonomik Açidan)", Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2000).

Gökmen, Ertan ve Mustafa Akbel, "281 Numaralı Kırkağaç Şer'iyye Sicilindeki Tereke Kayıtları", *Kırkağaç Araştırmaları Sempozyumu (13-14 Eylül 2012) Bildirileri*, Manisa, 2012, s. 15-37.

Gradeva, Rossitsa, "Towards a Portrait of 'the Rich' in Ottoman Provincial Society: Sofia in the 1670s", *Halcyon Days in Crete V: Provincial Elites in the Ottoman Empire*, Antonis Anastasopoulos (ed.), Rethymno: Crete University Press, 2005, s. 147-197.

_____, "On 'Frenk' Objects in Everyday Life in Ottoman Balkans: The Case of Sofia, Mid-17th-Mid-18th Centuries", *War and Peace in Rumeli - 15th to Beginnig of 19th Century*, 2008, İstanbul: The Isis Press, s. 269-297.

Grehan, James, *Everyday Life and Consumer Culture in 18th-Century Damascus*, Seattle: University of Washington Press, 2007.

Günay, Vehbi, "Karaferye Müftüsü Salih Efendi'nin Terekesinde Yer Alan Kitaplar", *3 Mayıs 1944: 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İsmail Aka vd. (haz.), 1994, İzmir: Akademi Kitabevi, s. 95-107.

Güneş, Mehmet, "Karahisâr-ı Sâhib A'yânı Molla-zâde Hacı Ahmed Ağa'ya Ait Bir Tereke Defteri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006, c. 8, sy. 2, s. 65-91.

Güneş, Mehmet, "Tereke Kayıtlarına Göre XIX. Yüzyıl Başlarında Afyonkarahisar Halkının Kullandığı Eşyalar", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 2009, c. 2, sy. 2, s. 269-289.

Hanna, Nelly, *In Praise of Books: A Cultural History of Cairo's Middle Class, Sixteenth to the Eighteenth Century*, New York: Syracuse University Press, 2003.

İnalçık, Halil, "15. Asır Türkiye İktisadî ve İçtimai Tarihi Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1953-1954, c. 15, sy. 1-4, s. 51-75.

İnalçık, Halil, "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler III: Köy Sicil ve Terekeleri", *Belgeler*, 1993, c. 15, sy. 19, s. 23-168.

Kafadar, Cemal, *Kim Var İmiş Biz Burada Yoğ İken (Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun)*, İstanbul: Metis Yayınları, 2009.

Kahraman, Veli, “İstanbul Müftülüğü Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 1388 Numaralı Şer’iyye Sicili”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1994.

Kankal, Ahmet, “17. ve 18. Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu’da Sosyal Hayat (Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2000, sy. 15, s. 31-74.

Karababa, Eminegül, “Investigating Early Modern Ottoman Consumer Culture in the Light of Bursa Probate Inventories”, *Economic History Review*, 2012, c. 65, sy. 1, s. 194-219.

_____, “Origins of a Consumer Culture in an Early Modern Context: Ottoman Bursa”, Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, 2006.

Karademir, Zafer, “Sivas Ağa Sınıfının Sosyo-Ekonomik Durumuna Dair Bir İnceleme (1780-1831)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2011, sy. 14, s. 183-210.

Karagöz, Mehmet, “Ayıntab (Antep) A’yanı es-Seyyid el-Hac Mehmed Ağa bin es-Seyyid Battal Ağa’nın Terekesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2009, c. 19, sy. 2, s. 315-328.

Karahasanoglu, Selim, “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1730 İsyanına Dair Yeni Bulgular: İsyanın Organizatörlerinden Ayasofya Vaizi İspirizâde Ahmed Efendi ve Terekesi”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2008, sy. 24, s. 97-128.

_____, “A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)”, Doktora tezi, New York State University, 2009.

_____, “Osmanlı Matbaasının Başarısını/Başarısızlığını Yeniden Gözden Geçirmek Ya Da İbrahim Müteferrika’nın Terekesinin Tespitine Katkı”, *Journal of Turkish Studies*, 2009, c. 33, sy. 1, s. 319-328.

Karataş, Ali İhsan, “16. Yüzyılda Bursa’da Yaygın Olan Kitaplar”, Yüksek Lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995.

_____, “Tereke Kayıtlarına Göre XVI. Yüzyılda Bursa’da İnsan-Kitap İlişkisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1999, c. 8, sy. 1, s. 317-328.

_____, “XVI. Yüzyılda Bursa’da Tedavüldeki Kitaplar”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, c. 10, sy. 1, s. 209-230.

_____, “Osmanlı Toplumunda Kitap (XIV-XVI. Yüzyıllar)”, *Türkler*, c. 11, Hasan Celal Güzel vd. (eds.), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 896-909.

_____, “Folklor Araştırmalarının Önemli Kaynaklarından Tereke Defterleri ve XVIII. Yüzyıl Bursa Tereke Kayıtlarından Örnekler”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*, c. 2, Yusuf Oğuzoğlu ve Kerime Üstünova (yay. haz.), Bursa: Uludağ Üniversitesi, s. 691-709.

_____, XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 15, sy. 2, s. 231-264.

_____, “İsmail Hakkı Bursevî Dergâhı Şeyhlerinden Hikmetî Mehmed Efendi ve Hanımı Sâlihâ Hâtûn’un Terekeleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2015, c. 24, sy. 1, s. 65-104.

Karataş, Mehmet, “18-19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Bazı Müsâdere Uygulamaları”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2006, sy. 19, s. 219-237.

Kavak, Nuri, “Kırım Hanlığı Şer’iyye Sicilleri’ne Yansıyan Kitaplar”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2010, sy. 35, s. 275-285.

Kaya, Miyase Koyuncu, “18. Yüzyıl İkinci Yarısında Bursa’da Esnafın Mali Durumuna Örnekler”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2009, sy. 40, s. 261-277.

_____, “Ermeni Esnafı Terekeleri: XVIII. Yüzyıl Sonu Bursa Örneği”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. 5: Sosyo-Ekonomik Hayat, Mehmet Metin Hülagü vd. (eds.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 47-58.

Keleş, Erdoğan, “Hayriye Tüccarı Elhac Mehmet Ağa’nın Terekesi”, *Belgeler*, 2011, c. 22, sy. 36, s. 65-104.

Kılıç, Orhan, “Harputlu Hacı Osman’ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündükleri”, *Turkish Studies*, 2007, c. 2, sy. 1, s. 17-28.

Kıvrım, İsmail, “XVII. Yüzyılda Gaziantep Şehrinde Ailenin Oluşumu (1650-1700)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, sy. 22, s. 357-392.

_____, “Kilis ve A’zaz Voyvodası Daltaban-zâde Mehmed Ali Paşa ve Muhallefâtı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2008, sy. 24, 2008, s. 147-174.

Koç, Ahmet, “XVIII. Yüzyıl Başlarında Ankaralı Bir Kadı: Muslu Efendi ve Terekesi”, *Tarihte Ankara Uluslar Arası Sempozyumu (25-26 Ekim 2011)*, Yılmaz Kurt ve Ertan Ünlü (eds.), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü, 2012, c. 1, s. 323-344.

Koyuncu, Miyase, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)”, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2008.

Köse, Metin Ziya, “Osmanlı Galata’sında Tercüman Olmak: Bir Venedik Tercümanının Terekesi ve Borçları (1672)”, *Turkish Studies*, 2011, c. 6, sy. 3, s. 1065-1074.

Köstüklü, Nuri, “Osmanlı-Türk Aile Kurumu Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (19. YY. Örnekleri Çerçevesinde)”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, sy. 1, s. 17-26.

_____, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarih Araştırmalarında Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi (Muğla Örneğinde)”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, c. 29, sy. 7, s. 872-896.

Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876) Sosyo-Ekonomik Yapı, Gelenek ve Görenekler*, Bursa: Sentez Yayınları, 1998.

_____, “19. Yüzyılda Bursa Toplumunun Sosyal Görünümü ve Halkın Sahip Olduğu Eşyalar”, *I. Bursa Halk Kültürü Sempozyumu (4-6 Nisan 2002) Bildiri Kitabı*, Yusuf Oğuzoğlu ve Kerime Üstünova (yay. haz.), c. 2, Bursa: Uludağ Üniversitesi, s. 711-731.

Kuru, Levent, “29 Numaralı Edirne Şer’iye Sicili”, Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 2006.

Kuş, Cevdet, “Terekelerin Işığında Uşak ve Çanakkale’nin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Sosyo-Ekonomik Hareketliliğinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi (1246–1286/1830–1870)”, Yüksek Lisans tezi, Uşak Üniversitesi, 2011.

Kuşu, Selma, “Şer’iye Sicillerine Göre H. 1065-1079/ M. 1655-1669 Tarihleri Arasında Edirne’de Sosyo-Ekonomik Hayat”, Yüksek Lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 2009.

Kut, A. Turgut, “Terekelerde Çıkan Kitapların Matbu Satış Defterleri”, *Müteferrika*, 1994, sy. 2, s. 3-24.

Küpeli, Özer, “Afonkarahisar Din Bilginlerinden Şeyh Recep Efendi’nin Terekesinde Yer Alan Kitaplar”, *Taşpınar*, 1999, sy. 1, s. 33-37.

_____, “Yenişehir (Bursa) Âyânı Sarıcaoğlu Osman Ağa ve Muhallefâtı”, *History Studies*, 2011, c. 3, sy. 3, s. 245-263.

Mandeville, John, “The Ottoman Court Records of Syria and Jordan”, *Journal of the American Oriental Society*, 1966, sy. 86, s. 311-319.

Marcus, Abraham, *The Middle East on the Eve of Modernity Aleppo in the Eighteenth Century*, New York: Columbia University Press, 1989 (Türkçesi: *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Şehri: Halep*, çev. Mehmet Emin Baş, İstanbul: Küre Yayınları, 2013).

Martal, Abdullah, “İzmir Kadı Sicillerindeki Kültürel Mirasımız”, *Kebikeç*, 1996, sy. 4, s. 73-80.

Matthews, Joyce Hedda, “Toward an Isolario of the Ottoman Inheritance Inventory, with Special Reference to Manisa (ca. 1600–1700)”, *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, 1550-1922. An Introduction*, Donald Quataert (ed.), Albany: State University of New York Press, 2000, s. 45-82.

_____, “The Ottoman Inheritance Inventory as an Exercise in Conceptual Reclamation (Ca. 1600-1675)”, Doktora tezi, Binghamton University, 2001.

Maydaer, Saadet, “Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 15, sy. 2, s. 365-381.

_____, “XVII. Yüzyılda Bursa’da Emekli Bir Kadı: Baldırzade Oğlu Derviş Mehmed Efendi ve Serveti”, *Uludağ Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, c. 17, sy. 2, s. 569-592.

_____, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Müderrisi: Mevlana Muslihuddin Efendi ve Mirası”, *Uludağ Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, c. 20, sy. 1, s. 117-155.

Mert, Talip, “Dilhayat Kalfa’nın Mirası”, *Musiki Mecmuası*, 1999, sy. 466, s. 68-73.

Metin, Rafet, “1699-1718 Yıllarında Bolu’da Yatırım Araçları”, *Karadeniz Araştırmaları*, 2012, sy. 33, s. 43-58.

_____, “XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın Başlarında Bolu’da Sosyal Hayat”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, sy. 32, s. 101-117.

_____, “Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılda Gebze (Gekbuza)de Sosyal Hayata Dair Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2013, c. 6, sy. 26, s. 362-374.

_____, “şeriyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılda Bursa Evleri ve Kullanılan Eşyalar”, *Turkish Studies*, 2014, c. 9, sy. 1, s. 357-366.

Mıstanogđlu, Nurhan, “1855-1857 Yılları Arasında Isparta’da Fiyatlar ve Mal Varlığı Durumu (187 Numaralı Isparta şer’iye Sicili’ne Göre)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2008, sy. 18, s. 23-46.

_____, “Kırşehir’de XIX. Yüzyılın Sonlarında Sosyo-Kültürel Bakımdan Ailenin Genel Özellikleri (1875-1900)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, sy. 21, s. 347-364.

Nagata, Yuzo, “Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa’ya Ait Bir Tereke Defteri”, *IX. Türk Tarih Kongresi (21-25 Eylül 1981 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s. 1055-1062.

Nagata, Yuzo ve Feridun M. Emecen, “Bir Âyanın Doğuşu: Karaosmanoğlu Hacı Mustafa Ağa’ya Ait Belgeler”, *Belgeler*, 2004, c. 25, sy. 29, s. 1-67.

Neumann, Christoph K., “How did a Vizier Dress in the Eighteenth Century?”, *Ottoman Costumes: From Textile to Identity*, Suraiya Faruqi ve Christoph K. Neumann (eds.), İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s. 181-217.

_____, “Birey Olmanın Alameti Olarak Tüketim Kalıpları: 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 2009, sy. 8, s. 7-47.

Oğuz, Gülser, “Tereke Kaydından Hareketle Bir Osmanlı Vezirinin 18. Yüzyıl Başlarındaki Yaşam Tarzı: Amcazâde Hüseyin Paşa”, *Millî Folklor*, 2010, sy. 88, s. 91-100.

_____, “61 Numaralı Edirne şer’iye Siciline Göre 17. Yüzyılda Edirneli Kadınların Giyim-Kuşam Kültürü”, *Millî Folklor*, 2011, sy. 92, s. 106-116.

_____, “Bir Osmanlı Kentinde Taşımır ve Taşınmaz Mal Varlığına Dayalı Servet Analizi: Edirne Örneği”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.

Oğuzoğlu, Yusuf, “Sicillerdeki Tereke Kayıtlarının Kültürel Malzeme Olarak Değeri”, *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (20-24 Mayıs 1985)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1985, s. 1-4.

Özçelik, Tarık, “Yeniçeri Ağası Köse Mehmet Ağa ve Muhallefatı”, *History Studies*, 2013, c. 5, sy. 1, s. 287-310.

Özçoban, Yusuf, “17. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerindeki (Tereke ve Hüc-cetler) İsimler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Balıkesir Sempozyumu (17-20 Kasım 2005) Tebliğler Kitabı*, Balıkesir: Balıkesir Belediyesi, ty., s. 551-557.

Özdeğer, Hüseyin, *1463-1640 Yılları Bursa Şehri Tereke Defterleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1988.

Özdemir, Rıfat, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1989, sy. 9, s. 101-157.

_____, “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771-1810)”, *Bellekten*, 1990, c. 54, sy. 211, s. 993-1052.

Özdener, Zehra, “İstanbul 1183-1184 Tarihli 336 No’lu Askeri Kassam Defteri”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1996.

Özen, Şükrü, “Bir Mirasın Gölgesinde Velâ Tartışması: Müzellef Ahmed Efendi’nin Terekesi ve Ganîzâde Mehmed Nâdirî’nin Şeyhülislâma Mektubu”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2013, sy. 41, s. 71-124.

Özger, Yunus, “Bayburtlu Şair Zihni’nin Ölümü ve Tereke Defteri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2004, c. 11, sy. 26, s. 211-225.

Özlu, Zeynel, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep*, Gaziantep: Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2004 (“Kassam Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2002).

_____, “Terekeler Işığında Bolu-Göynük’te Giyim Kuşam”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2005, c. 12, sy. 36, s. 207-232.

_____, “Terekeler Işığında Göynük’te Aile”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 2006, c. 8, sy. 29, s. 81-102.

_____, “Terekeler Işığında Göynük’te Konutlarda Mekan Düzenlemesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2006, sy. 163, s. 103-142.

_____, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynük’te Fiyatlar”, *Bilgi*, 2006, sy. 39, s. 127-162.

_____, “Bir Bektaşî Babasının Terekesi: Haydar Baba İbni Halil bin Abdullah”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2014, sy. 71, s. 127-146.

Öztürk, Mensure, “Ruşçuk Âyanı Alemdâr Mustafa Paşa ve Mallarının Müsâdere Sürecine Kısa Bir Bakış”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, sy. 7, s. 95-129.

Öztürk, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995 (“XVII.

Yüzyıl Askeri Kassam Defterlerinin Sosyo-Ekonomik Tahlili”, Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1993).

_____, “Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Kassamlık Müessesesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1997, sy. 15: M. Münir Aktepe’ye Armağan, s. 393-429.

_____, “Tereke Defterlerine Göre XVII. Asırda İstanbul’da Aile Nüfusu, Servet Yapısı ve Dağılımı”, *İstanbul Araştırmaları*, 1997, sy. 3, s. 21-58.

_____, “19. Asrın Başlarında Kayseri’de Ailelerin Sosyal ve Ekonomik Durumu Üzerine Bazı Gözlemler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 2000, sy. 36, s. 441-452.

_____, “Kassâm”, *DİA*, 2001, c. 24, s. 579-582.

Öztürk, Temel, “Kadı Sicillerindeki Bazı Muhallefatlara Göre Trabzon’da Temizlik ve Vücut Bakım Malzemeleri (1700-1750)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2008, sy. 32, s. 249-282.

_____, “Trabzon Valisi Vezir Abdurrahman Paşa’nın Muhallefâtı (1728-1730)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2008, sy. 18, s. 9-50.

_____, “Trabzon Ambar Emni Osman Ağa’nın Terekesi (1741-1743)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2009, sy. 179, s. 131-144.

_____, “1918 Numaralı Kadı Siciline Göre 18. Yüzyılda Trabzon’da Giyim-Kuşam Kültürü”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2015, c. 9, sy. 18, s. 9-28.

Pamuk, Şevket, “Osmanlı Zenginleri Servetlerini Nasıl Kullanıyorlardı?”, *Seçme Eserler I: Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 147-154.

Peirce, Leslie, “Maddi Dünya: İdeolojiler ve Sıradan Şeyler”, *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (eds.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 285-312.

Quataert, Donald (ed.), *Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire (1550-1922)*, State University of New York Press, 2000.

Rafeq, Abdul-Karim, *The Province of Damascus: 1723-1783*, Beyrouth: Khayats Book, 1966.

_____, “Economic Relations between Damascus and the Dependent Countryside 1743-1771”, *The Islamic Middle East, 700-1900: Studies and Economic and Social History*, A. L. Udovitch (ed.), Princeton: Darwin Press, 1981, s. 653-685.

_____, “Registers of Succession (Mukhallafât) and Their Importance for Socio-economic History: Two Samples from Damascus and Aleppo, 1277/1861”, *CIEPO: Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi VII. Sempozyumu (7-11 Eylül 1986 Peç) Bildirileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 479-491.

Raymond, André, *Artisans et commerçants au Caire au XVIIIème siècle*, Damas: Institut Français de Damas, 1974.

Reyhan, Cenk, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri (Kent-Kapitalizm İlişkisi Üzerine Tarihsel-Sosyolojik Bir Çözümleme)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008 (“XVIII. Yüzyılda bir Kuzey-Batı Anadolu Kenti: Bursa Örneği, Şehir Toplumunun Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Analizi”, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2002).

Sabev, Orlin, “18. Yüzyıl Diyarbakır’ında Kitap Sahipliği”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır (Uluslararası Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Diyarbakır Sempozyumu)*, Bahaeddin Yediylıdız ve Kerstin Tomenendal (eds.), Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği, Türk Kültürü’nü Araştırma Enstitüsü, 2008, s. 153-157.

_____, “Rich Men, Poor Men: Ottoman Printers and Booksellers Making Fortune or Seeking Survival (Eighteenth-Nineteenth Centuries)”, *Oriens*, 2009, sy. 37, s. 177-190.

_____, “Balkanlarda Osmanlı Kitapçılığı: 18. Yüzyılda Bir Sahafın Kitapları”, *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006 Ankara), Kongreye Sunulan Bildiriler*, c. 4/3. Kısım: Osmanlı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010, s. 1809-1853.

_____, “Okuyan Taşralı Bir Toplum: Rusçuk Müslümanlarının Kitap Sevgisi (1695-1786)”, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu III (1-5 Kasım 2006 Bükreş)*, *Balkanlar’da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, c. 2, Halit Eren (ed.), İstanbul: IRCICA, 2011, s. 575-607.

_____, “Osmanlı Toplumsal Tarihi İçin Değerli Kaynak Teşkil Eden Tereke ve Muhallefat Kayıtları”, *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi (21-23 Kasım 2012 İstanbul)*, c. 1, Mehmet Yıldırım ve Songül Kadioğlu (haz.), 2013, Ankara, s. 259-272.

Sarı, Serkan, “Tereke Kayıtlarına Göre 18-19. Yüzyılda Mardin’de Sosyal-İktisadi Hayat”, *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu (26-28 Nisan 2006) Bildirileri*, İbrahim Özcoşar ve Hüseyin H. Güneş (eds.), Mardin: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi, 2006, s. 765-775.

Savaş, Saim, “Sivas Valisi Dağıstânî Ali Paşa’nın Muhallefâtı: XVIII. Asrın Sonunda Osmanlı Sosyal Hayatına Dâir Önemli Bir Belge”, *Belgeler*, 1993, c. 15, sy. 19, s. 249-292.

Saydam, Abdullah, “Trabzon’da Halkın Kitap Sahibi Olma Düzeyi (1795-1846)”, *Milli Eğitim*, 2006, sy. 170, s. 187-201.

Selçuk, Hava, “Vidin’de Toplumsal Hayat: 13 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre (1698-1699)”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 2012, c. 4, sy. 14, s. 27-46.

Seng, Yvonne J., “The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town 1521–1524”, Doktora tezi, University of Chicago, 1991.

Sevinç, Tahir, “Seyyit Fethi Efendi’nin Şam Defterdarlığı ve Muhallefatının Müsaderesi (1728-1746)”, *History Studies*, 2012, c. 4, sy. 4, s. 347-372.

_____, “Şam Valisi Emirü'l-Hac Süleyman Paşa’nın Muhallefâtı (1743-1744)”, *Bellekten*, 2013, c. 77, sy. 279, s. 467-522.

Söylemez, Faruk, “Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Ömer Paşa’nın Muhallefâtı”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, 2010, sy. 27, s. 165-194.

Şahin, Gürsoy, “XVII. Yüzyılın Sonlarında Afyonkarahisâr’da Sosyal Hayat ve Aile Yapısı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2003, c. 18, sy. 1, s. 61-85.

Şahin, Zehra, “1839-1841 Yıllarında Osmanlı Ailesi: Sivas Örneği”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 2012, c. 1, sy. 1, s. 1295-1304.

Şimşek, Eyyub, “On Sekizinci Yüzyılın Başında Trabzon’da Giyim-Kuşam”, *Mavi Atlas (Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi)*, 2013, sy. 1, s. 51-66.

Telci, Cahit, “Aydın Muhassılı Abdullah Paşa ve 1148 (1735) Senesinde Zaptedilen Muhallefâtı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2000, sy. 15, s. 199-219.

_____, “Canik Muhassılı Vezir Elhac Ali Paşa’nın 1779 Tarihli Muhallefât Defterleri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2000, sy. 4, s. 159-182.

_____, “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2007, sy. 22/2, s. 145-166.

_____, “Turgutlu Voyvodası Seyfi-zade es-Seyyid Halil Ağa’nın 1791 Senesinde Müsâdere Edilen Muhallefatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2007, sy. 22/1, s. 173-216.

_____, “Muhassılın Serveti: Aydın Muhassılı Abdülbaki Paşa’nın 25 Temmuz 1697 (6Muharrem 1109) Tarihli Muhallefatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2011, sy. 26/2, s. 551-576.

Terzi, Mehmet Akif, “İstanbul 1131/1719 Tarihli Askeri Kassam Defteri”, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 1995.

Todorov, Nikolay, *The Balkan City: 1400-1900*, Seattle: University of Washington Press, 1983.

Toraman, Cengiz, “Bir Kamu Politikası Uygulama Aracı Olarak Tereke Muhasebesi ve Osmanlı Uygulaması”, *Mali Çözüm*, 2005, c. 15, sy. 71, s. 116-126.

Turan, Ahmet Nezihi, “Bahçesaray Köleleri (17.-18. Yüzyıllar)”, *Bilig*, 2009, sy. 48, s. 241-254.

Tuş, Muhiddin, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1999, sy. 4, s. 157-191.

Tutsak, Sadiye, “Tereke Kayıtlarına Göre Uşak’ta Sosyal Hayat”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2004, sy. 151, s. 105-125.

Uzun, Ahmet, “Tepedelenli Ali Paşa ve Mal Varlığı”, *Belleten*, 2001, c. 65, sy. 244, s. 1035-1077.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 3. baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.

Ürekli, Bayram ve Alpay Bizbirlik, “Karaman Valisi Çelik Mehmed Paşa’nın Terekesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1994, sy. 1, s. 175-220.

Yağcı, Zübeyde Güneş ve Serdar Genç, “XIX. Yüzyılda Balıkesir’de Giyim-Kuşam Zevki ve Kumaş Tüccarı”, *Turkish Studies*, 2007, c. 2, sy. 1, s. 227-246.

_____, “XIX. Yüzyılda Balıkesirli Bir Paşa: Giridizâde Mehmed Paşa ve Serveti”, *Uluslararası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, 2009, c. 2, sy. 6, s. 282-293.

Yavuz, Nuri, “Borç-Alacak İlişkileri Çerçevesinde Besnî-zâde (Behisnî-zâde) Seyyid Mehmed Efendi’nin Terekesi”, *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu (1999)*, Yusuf Küçükdağ (ed.), Gaziantep, 2000, s. 67-75.

Yazıcı, Abdurrahman, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde İslâm Miras Hukuku Çalışmaları”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2013, sy. 22, s. 309-328.

Yıldız, Kenan, “Sanatkâr Bir Devlet Adamından Geriye Kalanlar: Esad Muhlis Paşa’nın Terekesi”, *Yavuz Argıt Armağanı*, Mustafa Birol Ülker (yay. haz.), İstanbul, 2010, s. 209-264.

Yıldız, Murat, “Bir Osmanlı Veziriazamının Mal Varlığı: Amcazâde Hüseyin Paşa’nın Muhallefatı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2012, sy. 26, s. 67-106.

Yılmaz, Ahmet, “19. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Şer’iyye Sicilleri ve Tereke Defterlerine Göre Medine-i Ayıntab’ın İktisadi ve İçtimai Durumu”, Yüksek Lisans tezi, Gazi Üniversitesi, 1997.

Yılmaz, Asiye, “16. Yüzyılda Zengin Bir Üsküdarlı Dellak Hızır Ağa’nın Terekesi”, *Toplumsal Tarih*, 2001, sy. 88, s. 49-54.

Yılmaz, Fehmi, “Terekelere Göre Kırım Karaylarının Servetleri”, *Uluslararası Karay Çalışmaları Sempozyumu (5-8 Nisan 2010) Bildirileri*, Mehmet Alparğu vd. (eds.), Bilecik: Bilecik Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 351-376.

Yılmaz, Mustafa, “Bursa Şer’iyye Sicilleri Tereke Defteri (1487-1489)”, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2002.

Yılmaz, Serap, “İranlı Ermeni Bir Tüccarın Terekesi ve Ticari Etkinliği Üzerine Düşünceler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1992, c. 7, sy. 1, s. 191-215.

Yılmaz, Zehra, “760 No’lu Üsküdar Kassâm Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi”, Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.

Yolalıcı, M. Emin, “Hazinedar-Zade Abdullah Paşa’nın Terekesine Göre Samsun’un İktisadi ve İçtimai Yapısı”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1987, c. 2, s. 266-296.

Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları

Fatih BOZKURT

Özet

Osmanlı dönemi tereke defterlerini konu edinen bu makale esas olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk olarak tarihsel kaynak olarak tereke defterleri ele alınmıştır. Tereke defterlerinin karakteristik özellikleri, muhtevası, içerdiği verilerin kapsam ve sınırları, bu kayıtları tutan mahkemelere ilişkin bilgi ve tespitler, kavramsal açıklamalar ilk bölümün konularıdır. Tereke çalışmalarının ortaya çıkışı, gelişimi, ele alınan konular, takip edilen yöntem ve yaklaşımlar ise makalenin ikinci kısmını meydana getirmektedir. Tereke defterleri, Osmanlı tarihçilerinin 1950'li yıllardan itibaren tanımaya başladıkları önemli bir kaynak koleksiyonudur. Kadı sicillerindeki diğer belge türleri gibi Osmanlı tarihinin farklı alanlarına dair içerdiği kıymetli veriler çok sayıda akademik incelemenin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, Ö. Lütü Barkan'ın 1966 yılında yayımlanan öncü çalışmasını takip eden yirmi yıl boyunca Türkiye'de tereke çalışmalarının kesintiye uğradığı görülmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren ise servet, üretim ve ticaret, tüketim, toplumsal gruplar, demografi, miras, maddi kültür, yaşam tarzı vb. konularda araştırma yapan tarihçilerin ve diğer disiplinlerden bilim adamlarının tereke defterlerine artan ilgisi söz konusudur. Mevcut tereke çalışmalarının sayısal olarak büyük kısmı son on beş yılda kaleme alınmıştır. Artan ilgi ve yayın sayısına rağmen tereke çalışmalarında gerek nicelik gerekse nitelik olarak gelişime ihtiyaç duyulduğu belirtilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Tereke Defterleri, Tereke Çalışmaları, İslam Miras Hukuku, Şer'iyeye Sicilleri, Osmanlı Mahkemeleri.

Ottoman Probate Inventories and Related Studies

Fatih BOZKURT

Abstract

This article on the Ottoman probate inventories essentially consists of two parts. In the first part, the probate inventories are taken as historical sources. In this context, some major issues are tackled such as their characteristics, the scope and the limitations of their contents, an analysis of some conceptual descriptions as well as information on the courts responsible for keeping these records. In the second part of the article, the emergence and the development of studies on the Ottoman probate inventories, the aspects investigated as well as the methods and approaches pursued are examined. Probate inventories have been considered an extremely important source for Ottoman history since the 1950s. As with other sorts of historical documents, the substantial data present in legal (qadi) registers

has contributed immensely to the emergence of numerous academic studies in Ottoman history. On the other hand, the studies on probate inventories seem to have stagnated in the twenty years following the publication of Ömer Lütfi Barkan's pioneering work in 1966. The field was reinvigorated from the beginning of the 1990s with the contribution of historians and scholars from various disciplines, who conducted studies on subjects such as wealth, production and commerce, consumption, social groups, demographics, inheritance, material culture and life styles. A considerable part of these studies have been written in the last fifteen years. Despite the increasing interest and the mounting number of publications on the subject, however, there still needs to be much improvement on the quality and the quantity of studies on probate inventories.

Keywords: Probate Inventories, Studies on Probate Inventories, Islamic Inheritance Law, Court Registers, Ottoman Courts.

